

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/8, p. 85-108

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11643>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

This article was checked by iThenticate.

ERBAKAN'IN TÜRKİYE SANAYİLEŞMESİNE YÖNELİK PARADİGMALARI

Abdullah DEMİR*

ÖZET

Her toplumun; ekonomik, siyasal ve kültürel kodlarına dayanan bir teknik ve sanayi/leşme tasavvuru olmuştur. İlahi kültürü hayatlarının eksenine yerleştirmiş olan toplumların temel amacı da bütün teknik/alet ilminin imkanlarını kullanarak yeryüzünün imar edilmesini sağlamak olmuştur. Necmettin Erbakan tarafından aktif siyaset öncesi ve sonrasında "hem ahlaki hem de iktisadi bakımdan güçlü olmak" biçiminde iki kanatlı bir kalkınma tasavvuru düşünülmüş, söylenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım Milli Görüş Hareketi (MGH)'nin Kurucu Lideri'nin kaleme aldığı Davam adlı eserinde "Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, her alanda kalkınma hareketlerinin en baş unsuru insandır. İnsan unsuru ne kadar sağlamsa, ne kadar ahlak ve karakter sahibi ise kalkınmada o kadar güçlü olacaktır. İnsan unsuru ahlaken bozulmuşsa, bu bozuk malzemeyle kurulacak resmi veya gayri resmi teşekküller verimsiz ve yıkıcı olacağından emekler, masraflar ve zahmetler boşa gidecektir" biçiminde yer almıştır. Erbakan'ın tüm ilmi ve siyasi yaşamı ile MGH'nin siyasi çalışmalarını dikkate aldığımızda ülkemizin gelişmesi için temel sorunlar ve çözüm araçları bağlamında; nimet ve külfet paylaşımında "adalet", "sanayileşme" zorunlu bir istikamettir, ahlâk ve maneviyat esaslı "kalkınma", takip ederek rakiplerinizi geçemezsiniz, sanayileşmede önce mevzuat sorunları çözülmelidir, sanayileşme hamlelerinde stratejik yanlıya düşülmemeli ve yerli teknik otoritelere fırsat verilmelidir, sanayileşme lineer değil üstel gelişir, yatırımlarda ekonomik ve sosyal göstergeler birlikte dikkate alınmalıdır, sanayileşmede İslam dininin kırmızıçizgilerine dikkat edilmelidir, "devlet liderliğinde" sanayileşme gerçekleştirilmelidir, acilen Ar-Ge çalışmaları öncelenmelidir, ufki (yatay) kalkınma amaçlanmalıdır, işçilik sistemi değil, ortaklık sistemi benimsenmelidir, müstemleke tipi kalkınma değil ve lider ülke kalkınma modeli esas seçilmelidir gibi kalkınma paradigmalarından bahsedilebilir. Bu çalışmada MGH'nin Türkiye'nin sanayileşmesine yaptığı katkı/ lar hem söylem hem de eylem bazında incelenerek, Erbakan'ın sanayileşmeye yönelik paradigmaları ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Erbakan, Milli Görüş Hareketi, İki Kanatlı Kalkınma, Önce Ahlak ve Maneviyat, Sanayileşme

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Ün. Teknoloji Fakültesi Makine Müh., El-mek: ademir@marmara.edu.tr

---

JEL Sınıflandırma Kodları: O10, O11, O13

**PARADIGMS OF ERBAKAN REGARDING TURKEY'S
INDUSTRIALIZATION**

ABSTRACT

Every society has a technical and industrialization envision that is based on economic, politic, and cultural codes. The fundamental purpose of the societies, which place the divine culture on the base of their life, has been to ensure the construction of earth by using all the available technics/instruments. Before and after his active political life, Necmettin Erbakan has thought and articulated the two-wing development envision; "being strong from both economical and moral aspects". And he tried to put this envision into practice. This approach has also been cited in book titled "Davam", which was written by the Founder Leader of Islamic View (MGH); "Regardless of the advancements in technology, the main component of development movements is human in any domain. The stronger the human component is and the more moral values it has, the stronger the development will be. If the human component is deteriorated from moral aspect, the governmental or non-governmental establishments to be established using this deteriorated factor would be unproductive and destructive and all of the efforts, funds, and pains would go down the drain." Considering the entire scientific and politic life of Erbakan and the politic works of MGH, the development paradigms can be exemplified as follows; "the 'fairness' in sharing yield and costs and the 'industrialization' are the compulsory direction in terms of main problems and solution offers for our country's development", "Development based on moral values is very important", "One cannot get ahead of your competitors by following them", "First of all, the regulatory problems should be solved for the industrialization", "We should avoid from strategic failures in industrialization moves, and the local technical authorities should be given priority", "Industrialization advances not linearly but exponentially", "Economic and social indicators should be considered together in investments", "In industrialization, the red lines of Islam should be taken into consideration, and the "government-led" industrialization should be put into practice", "R&D activities should be given importance", the horizontal development should be aimed", "Not the employee system but the partnership system should be adopted", and "Rather than colonial-type development, the leader country type development should be taken as base". In this study, all of the contributions of MGH to Turkey's industrialization will be examined from both verbal and operational aspects, and the paradigms of Erbakan regarding the industrialization will be analyzed in detail.

STRUCTURED ABSTRACT

Every society has a technical and industrialization envision that is based on economic, politic, and cultural codes. The fundamental purpose of the societies, which place the divine culture on the base of their life, has been to ensure the construction of earth by using all the available

---

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/8

technics/instruments. Before and after his active political life, Necmettin Erbakan has thought and articulated the two-wing development envision; “being strong from both economical and moral aspects”. And he tried to put this envision into practice. This approach has also been cited in book titled “Davam” (2016), which was written by the Founder Leader of Islamic View; “Regardless of the advancements in technology, the main component of development movements is human in any domain. The stronger the human component is and the more moral values it has, the stronger the development will be. If the human component is deteriorated from moral aspect, the governmental or non-governmental establishments to be established using this deteriorated factor would be unproductive and destructive and all of the efforts, funds, and pains would go down the drain.”

Erbakan used industrialization in leadership of government as a base and he thought and dedicated that special sector must be the core of economy. In this connection Erbakan has broad perspective and he aimed at development horizontally. Necmettin Erbakan is seemed to be very close to government's perception such as transcendentalism and he assumed that the cause of this closeness is the state's ministering acts in Islamic View (Milli Görüş Hareketi – MGH). Apart from that, according to Erbakan, state has only one function for providing happiness and this function concretize with that perception **“not hegemonic state, we want serving state”** explicitly. When we considering his political opinion we recognized that mostly MGH was rivalry party, sometimes it became coalition too in certain periods and he had made some studies which consist of his personal values and moves for seeing life

According to Erbakan, in fact heavy industry is an industry which builds another industry, factory which builds factory, machine which makes machine industry. We can say some studies when MGH was in the government: in the fields of electromechanic for manufacture of generator and turbine is TEMSAN, for production of machine tools is TAKSAN, in the fields of electronics TESTAS, in the fields of aviation TUSAS (today's is known as TAI), Gerede steel construction industry GERKONSAN, textile machinery industry TUTEKS are founded by Erbakan's incentive. In addition to that there is TUMOSAN for manufacturing motorcycle, truck, bus. In this era Turkey was progressing textile production, new developments were doing but all of textile machines were coming from other countries. Special sector didn't go into production of textile machines. For production of textile machines Sumerbank Istanbul Provincial Treasurer (paint, dressing, finishing machines), Malatya (handlooms), and Gaziantep (spinning machinery) facilities were founded. License agreements were made. Still in that period, State Industry and Worker Development Bank (DESIYAB) was founded for development financing to regain external savings to Turkey. In the period of 1976-1978 nationalist front government, Necmettin Erbakan started 200 big heavy industry projects with the responsibility of relevant department especially Industry and Technology Department. If we compare the budget of Industry and Technology Department in 1977 with previous period we realize %1600 rise. This situation shows us how big industrial movement was carrying out. These movements are recipes of salvation for a powerful country, which has heavy industry and made

---

Turkish Studies

their factories, to get rid of unemployment and to narrow foreign trade deficit.

In one of speeches of Erbakan (July 1975) "Our aim is not only open factory, not only build facilities. Our aim to have engineering schools which have technology to build their own factories, which can follow and develop, to have engineer, technician, artist staffs. In October 1976 The factories which we built are not montage. They are real production factories. We are founding factories which found factories, machines which makes machines industry. In January 1977 he had statements such as "we are acting together with movement of big historical heavy industry and movement of "moral development", so this development is real and durable.

It can be mentioned development paradigms of Erbakan such as: "in industrialization must be pay attention to red lines of Islamic religion", "must carry out development on moral and spirit base", "must be equal on sharing blessing and burden", "must adopt partnership system not labor system", "industry is compulsory direction", "we can't get ahead of our rivalries by following them", "at first in industry problems of regulations must be resolved", "in the movements of industry opportunities must be given to native technic persons", "industry grows exponentially not linearly", "in the developments economic and social indicators must be pay attention together", "under state-led industry and horizontal development must be aimed", "must be adopted leader country development model not colony type development", "industry must be spread every inch of country", "a powerful economy must be founded which is based upon production", "adopt development principle with their own power with don't go into debt", "prioritize R&D studies immediately", "in industry incentives serial production must be looked out for".

In this study, all of the contributions of MGH to Turkey's industrialization will be examined from both verbal and operational aspects, and the paradigms of Erbakan regarding the industrialization will be analyzed in detail.

Keywords: Necmettin Erbakan, Islamic View, Two-Wing Development, Firstly Morality and Spirituality, Industrialization

JEL Classification Codes: O10, O11, O13

GİRİŞ

Tarım medeniyeti, milattan önce dördüncü bin yılda **sabanın** icadıyla başlar (Günay, 2001). Bilim, insanların büyük çoğunluğu ve yazılı kayıtlar "**tarım nerede yapılırsa uygarlıkta orada başlar**" düşüncesini dile getirmişlerdir (Fidan, 2003). Tarım toplumunda kara sabanı çeken, kazma küreği kullanan, dokuma tezgahlarını, kayıkları, oku, yayı, mızrağı ileri fırlatan, "**kas**" gücü; sanayi toplumunda yakıtların yakılmasıyla hareketlendirilen "**makine**" gücüne dönüşürken; bilgi toplumunda yürütücü, baskın, güç bilgisayarların işlediği ve iletişim ağlarının ilettiği "**bilgi**" gücü olmaya başlamıştır (Ütük, 2015).

Her uygarlığın tekniği vardır. Tekniksiz insan, toplum, canlı bulmak mümkün değildir. **Teknik**¹, el-ayak becerisi ve zihin faaliyetidir. Halkın tekniği, temelde zanaat faaliyetinin içinde doğar ve bunun sınırını da aşmaz (Bergen, 2016). Gündoğan (2016) "**Teknolojinin Ötesi**" isimli eserinde benzer bir yaklaşımı teknoloji² için de yapar. Teknoloji tarihinin insanlığın tarihi olduğunu belirterek, her dönemin kendine özgü teknolojisi olduğunu belirtir.

18. yüzyılın ikinci yarısında **buhar makinesinin** icadı, **endüstri/sanayi**³ devrimi için anahtar güç kaynağı olmuştur. Buhar makinesi her türlü makinenin gelişimine çok büyük bir ivme kazandırmıştır (Günay, 2001). İşte bu icattan günümüze üretim ve istihdamdaki artışın, teknolojik gelişmenin itici gücü sanayi olmuş, bu sektör ülkelerin uzun dönemli sürekli büyümesi ve toplum refahını artırmadaki rolünü (Chang, 2015; Emmioğlu, 2010) yaklaşık ikiyüzelli yıldan bu yana sürdürmüştür.

Milletimiz, asırlar boyu ahlak ve fazilet numunesi müstesna alimler ve insanlar yetiştirmiştir (Milli Gazete, 2011; Erbakan, 2016). Bu bağlamda tarihimiz bütün dünyaya sanayileşmenin örneklerini vermiş ve onların yol göstericisi olmuştur. Bu tarihi serencamda top dökülmüş, kılıç imal edilmiş ve çeliğe su verilmiştir. Bunlar zamanları dikkate alındığında birer sanat harikasıdır. O devirdeki sanayileşme zihniyeti bugüne kadar devam etmiş olsaydı, bugün ülkemiz dünyanın en büyük uçaklarını yapan ve hepsini %100 kendisi imal eden bir memleket olacaktı (Erbakan, 1973). Ancak batının Rönesans ve akabinde sanayi devrimiyle yakaladığı ivmeye Osmanlı İmparatorluğu ayak uyduramamıştır. Osmanlı'nın en uzun yüzyılı olarak nitelendirilen XIX. yüzyıl, devlet ve toplum için önceki dönemlere göre şartların değiştiği ve daha da ağırlaştığı bir dönem olmuştur. Kaybedilen savaşlar ve bozulan mali yapıyla Batı karşısında ki geri kalmışlık tam anlamıyla hissedilmeye başlanmıştır. Bu duruma çözüm arayışında olan Osmanlı yönetimi, sanayii devrimini gerçekleştirmiş olan Avrupa ülkelerini örnek alarak bir **reform süreci** başlatmıştır. Klasik iktisadi ilkeler terk edilmiş ve sanayileşmeyi temel hedeflerinden birisi olarak değerlendiren devlet; tekstil, ipekçilik, tütün ve gıda gibi üretim alanlarında fabrikalar açmaya başlamıştır. 1830'lardan sonra Osmanlı'da enflasyon hızla artmaya başlamış ve fakirlik kendisini iyice hissettirir olmuştur⁴ (Yıldırım, 2015).

Almanya ve Japonya 30 yılda sanayileşme devrimlerini yapmışlardır. İki de 1870, 1900 yılları arasında yaptıkları atılımlarla 30 yılda geri kalmış bir ülke olmaktan çıkmış, ileri bir sanayi ülkesi haline dönüşmüşlerdir. Buradan şöyle bir sonuca gidilebilir. Osmanlı ve Japonya aynı zamanlarda sanayileşme girişimlerine başlamış ancak Japonlar başarmış, biz başaramamışız. Bunun en temel sebeplerinden biri onların gelişmiş ülkelere göndermiş olduğu gençler ülkelerine, gitmiş oldukları ülkelerin ilim ve tekniğini (Emmioğlu, 2010); Osmanlı'nın göndermiş olduğu gençler ise oranın kültür ve edebiyatını getirmişlerdir. Ayrıca bir diğer kısıtlayıcı faktörde modernleşme hareketlerinin başlamasıyla Osmanlı'da tekniğin/teknolojinin masumiyetinin sorgulanmaya başlamasıdır.

Millî Görüş'ün büyük Ağır Sanayi Hamlesi 1976-1977 yıllarında yapılmıştır. Bu hamle bilindiği gibi 200 adet, milyarlık büyük tesisin kurulmasını hedef almış, Türkiye'nin demir-çelik,

¹ **Teknik**: Yordam. Bir üretim yapabilmek veya bir amacı gerçekleştirebilmek için gerekli olan araç, yol, yöntem ve bunları bir araya getiren dolaylı bilgidir (Demir & Acar, 1992).

² **Teknoloji** aslında insanın zihinsel gücünün toplumsal hayata bir yansımaları olarak görülebilir (Gürdoğan, 2016). Ancak bu bağlamda teknolojinin modern döneme ait bir tanımlama olduğu ve tekniğin insanlığın tarihi kadar eski olduğunu söyleyebiliriz.

³ Arapça kökenli bir kelime olan "**sanayi**" Türk Dil Kurumu tarafından "**Ham maddeleri işlemek, enerji kaynaklarını oluşturmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü**" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2016). Daha yalın bir ifade ile "**Sanayi/Endüstri**, hammadeden mamul madde meydana getirmek için yapılan faaliyetler ve kullanılan araçlar olarak ta tanımlanabilir (Uslu, 2005).

⁴ Osmanlı'da 1469 yılında 1 kabul edilen tüketici fiyat endeksi, 1750'de 10.1, 1820'de 62.8, 1840'da 181, 1880'de 238.1 ve 1910 yılında ise 294.2 seviyelerine kadar yükselmiştir (Yıldırım, 2015).

uçak, tank, savunma sanayi ve fabrika kuran fabrikalar bakımından bir ağır sanayi ülkesi olması için çok mühim ve büyük bir hamle olarak planlanmıştır. İki yılda bu tesislerin 70 tanesi tamamlanmış ve 200 tanesinin kuruluşu hızla yürütülmüştür. Eğer bu 7 yıllık plana çeşitli hilelerle dış güçler tarafından mani olunmasaydı Türkiye bugün çok gelişmiş bir ülke olacaktı. Ayrıca Millî Görüş antidemokratik yollardan iktidardan uzaklaştırılmasaydı, ikinci 7 yıllık Ağır Sanayi Hamlesinin de yapılması imkân dâhiline girmiş olacaktı. Bu üç hamle dönemi ile Türkiye takriben 25 yılda Almanya ve Japonya gibi sanayi devrimini yapmış ileri bir ülke durumuna kavuşacaktı. Dış güçler birinci hamlenin hızla geliştiğini görünce her türlü çareye başvurarak her ne pahasına olursa olsun bunu önleme yoluna gittiler. İkinci sanayi hamlesi yerine birinci hamleyi, tahrip dönemini yürüttüler. Bugün Türkiye “Modern Müstemlekecilik”in, IMF reçetelerinin ve taklitçi zihniyetin bir harabesi haline getirilmiştir. Nitekim 1950 yılında Demokrat Parti işbaşına gelip bazı kalkınma hareketlerini başlattığı zaman dış güçler telaşa düşmüşler ve Amerika’da bazı uzmanlara, **“Türkiye olsa olsa 10 senede ne kadar gelişebilir”** diye tahminler yaptırmışlar ve kitaplar yazdırmışlardır. Bu kitaplar ve tahminler bugün incelendiği zaman görülmektedir ki; enerji üretiminde durumları şudur, çimentoda, şeker üretiminde durumları şudur, ulaşımda, iletişimde, tarımda durumları şudur, imkânları, potansiyelleri budur. 10 yılda ilerleseler ancak gelecekleri nokta şu olabilir diye yapılan hesapların hiçbirisi tutmamış, Türkiye o dönemdeki bütün menfi şartlara rağmen bu hesapların çok üzerinde bir gelişme göstermiştir. Ya bir de **“Millî Görüş”**⁵ hakiki manasıyla işbaşına gelir, **“Adil Düzen”** kurulur ve tatbik edilmeye başlanırsa hiç şüphesiz Türkiye, görülmemiş bir kalkınmayı başarır ve batı taklitçisi, faizci, kapitalist zihniyet ve sistemlerin dar kalıpları ve ölçüleriyle ulaşılamayacak en ileri, en büyük hedeflere ulaşır. Tek kelimeyle Türkiye daha o yıllarda bütün Müslüman ülkelerle beraber yeryüzünün yeni kutbu, yeni gücü ve yeni ümidi olur (Erbakan Külliyyatı-2, 2014, s.368).

Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi’ndeki (1923) konuşmasında **“Tam bağımsızlık için şu prensip vardır: Millî Egemenlik, ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir... Siyasi ve askeri zaferler, ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner.”** (Atatürk, 1923) biçiminde tespit yapmıştır. Aslında bütün tarihi bakiyemiz, milletimizin bu hamleleri başaracağına açık delilleriyle doludur. Bu millet bir hamleye başladığında, adeta koşan bir atlet gibi depara kalkmış ve önündeki ülkeleri geçmeyi başarmıştır. Batıların tesiriyle yapılmakta olan olumsuz propagandalardan silkinmek, bu büyük kalkınmanın/gelişmenin temel şartlarından (Millî Gazete, 2011). Millî Görüş’ün hükümette olduğu yıllarda bu ruh ve heyecanla sanayileşmede ciddi hamleler yapılmış ve bariz sıçramalar gerçekleştirilmiştir.

20. asrın ilk 25 senesi savaşlarla, bu harplerin ardından ikinci 25 senesi yaralarımızı sarmakla geçmiştir. Bir üçüncü 25 senesinde yeniden yurdumuzun kalkınması için çalışmalar başlatılmıştır. En hızlı ve en verimli kalkınmanın nasıl yapılacağı hususunda milletçe yol aranmış ve birçok çalışmalara imza atılmıştır (Millî Gazete, 2011). Ancak genel olarak bakıldığında bu çalışmalar, çıkarılan **siyasi istikrarsızlıklara** kurban edilmiştir. Dönemin diğer siyasi partilerinin sanayi ve kalkınma konularının önemini kavrayamamış olmaları bu dönemdeki sanayileşme rönesansını akamete uğratmıştır. Erbakan döneminde kapsamlı bir sanayileşme süreci başlatılmış ancak arkası getiril/e/memiştir (Yülek, 2014). Bu çalışmada; MGH’nin kurucu lideri Necmettin Erbakan’ın tüm ilmi ve siyasi mücadelesi dikkate alınarak ülkemizin sanayileşmesi ve kalkınmasına yönelik ileri

⁵ Millî Görüş hareketi, 1960’lı yılların sonlarında ortaya çıkmış, İslami mücadelede siyaset metodunu aralamış, Necmettin Erbakan tarafından kurulan ve yeni bir model olarak “Adil Düzen” tezini sunmuş “siyasal ıslahatçı” bir İslami harekettir. Millî Görüş hareketinin temel karakterleri; İslamcılık, ümmetçilik, İslam birliği ideali, ıslahatçılık, mezhepler üstü duruş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, tasavvufî menşeli oluş, antiemperyalizm, antisyonizm, yerellik, siyasallık, karizmatik lider tiplilik, kuşatıcılık ve aktivizmdir. Genel olarak Millî Görüş hareketinin “siyasal ıslahatçı” bir İslami hareket olduğu söylenebilir (Tuğrul, 2016).

sürdüğü temel tezler, uygulamalar ve paradigmalar tespit edilmiş ve yine kendisinin yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

MGH'NİN KALKINMA VURGUSU VE SANAYİ/LEŞME HAMLELERİ

1960 müdahalesini izleyen Türk siyasal hayatının yeniden tanzimi sürecinde İslam'ın kitlesel ve siyasal cazibesi var olmaya devam etmiştir. Siyaset sahnesine, dinsel değerlerin toplum yaşamını yönlendirmesi gereğine dikkat çeken ve söylemini dini referanslar eksenine oturtan Milli Nizam Partisi (MNP) 1970 yılında kurulmuştur (Serter, 2007).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde “**az gelişmiş**” ülkelerin hâkim söylemi olan “kalkınma” ve “sanayileşme”, Necmettin Erbakan öncülüğünde 1970’lerde bir siyasi parti olarak organize olan **İslamcı hareketin**⁶ programında merkezi bir yer tutmuştur. O dönemde **Milli Selamet Partisi (MSP)**, gerçek bağımsız kalkınmanın ancak kendi yönetimlerinde gerçekleştirilecek olan bir **ağır sanayi**⁷ hamlesiyle başarılacağını savunmaktaydı (Gülalp, 2003).

Ağır Sanayi Hamlesi, 1969 senesinde Milli Nizam Partisi'nin siyasi akımı olarak ortaya atılan Milli Görüş'ün bir parçasıdır. Milli Görüş Türkiye'nin kendi insan ve ekonomik gücü ile kalkınabileceğini, öz değerlerini koruyarak, arkasına tarihinin verdiği kuvveti alarak daha hızlı büyüebileceğini savunur. Necmettin Erbakan, özellikle, 1974-1978 yılları arasında, CHP ile kurduğu koalisyonun başyapıtı olarak olduğu Milliyetçi Cephe Hükümetleri'nde bu görüşü ön plana çıkarmış ve ağır sanayi hamlesi programlarını uygulamaya çalışmıştır (Yücel, 2015).

MGH'nin kalkınma anlayışı kurucu lider tarafından "**hem ahlaki hem de iktisadi bakımdan daha güçlü olmak**" biçiminde düşünülmüş, söylenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. **Davam** (2016) adlı eserinde “*Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, her alanda kalkınma hareketlerinin en baş unsuru insandır. İnsan unsuru ne kadar sağlamsa, ne kadar ahlak ve karakter sahibi ise kalkınmada o kadar güçlü olacaktır. İnsan unsuru ahlaken bozulmuşsa, bu bozuk malzemeyle kurulacak resmi veya gayri resmi teşekküller verimsiz ve yıkıcı olacağından emekler, masraflar ve zahmetler boşa gidecektir*” (Erbakan, 2016; s.189) biçimindedir. Bu kalkınma yaklaşımını metaforik olarak şöyle de tanımlayabiliriz. “*Kalkınma süreci aynı insanda olduğu gibi psikosomatiktir. Yani ruh-beden ilişkisine benzer bir ilişkidir. Kalkınmanın bedeni; imalat, madencilik, enerji, yani sanayi ve hizmet sektörüdür. Ruhunu ise; ahlak, fazilet, güzel sanatlar ve güzel davranışlardır.*” (Emmioğlu, 2010; s.17).

Refah Partisi'nin 1990'ların başında alternatif bir ekonomik model olarak ortaya koyduğu “**Adil Ekonomik Düzen**” kitapçığında, **kalkınmaya** vurgu yapılmıştır. Alternatif bir ekonomik model önerme iddiasında olan Adil Ekonomik Düzen “**Hakkı üstün tutan**” bir düzen olarak tanımlanmıştır (Erbakan, 1991). Kapitalist düzen, bir sömürü aracı olan faize yer verdiği ve serbest piyasa rekabetine yer vermesine rağmen uygulamada **tekellerin ve tröstlerin oluşmasına**⁸ engel

⁶ Erbakan, İslamcı değildir; İslami siyaset yapmıştır (Arpacı, 2016).

⁷ **Ağır sanayi**, Türk Dil Kurumu tarafından “**üretim araçları yapan sanayi**” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2016). **Ağır sanayi aslında diğer sanayileri kuran sanayidir**. Ağır sanayi, yaygın, milli, güçlü ve süratli kalkınmanın belkemiğidir (Milli Gazete, 2011). Emmioğlu (2010) ise ağır sanayi için dört farklı tanım yapar. İlki “makine yapan makine veya fabrika yapan fabrika sanayiidir”. İkincisi “demir ve çelik gibi metalürji mevzuu olan ana ham malları imal eden sanayidir”. Üçüncüsü “imalatı yüksek seviyede finansman, teknoloji, sevk ve idare isteyen malların istihsalini hedef tutan sanayilerdir”. Dördüncü tanımında ise “büyük parçaların imalidir” şeklindedir (s. 66-67). O dönemki ağır sanayi zannedildiği gibi, sadece demir-çelik ve döküm sanayi değildir. Tekstil, kağıt, şeker ve gıda sanayii yanında, en önemlisi makina imalatı, otomotiv, makina yapan makina fabrikaları, ayrıca yükte hafif pahada ağır olan yüksek teknoloji üretimi yani motor, uçak, elektronik ve savunma sanayine yönelik ürünler yapan fabrikalardır (Yülek, 2016).

⁸ Kapitalizm, rekabeti boğan bir sistemdir. Tekel demektir ve bu sistemde serbest rekabet hep bir istisnadır. Bu bağlamda, kapitalizmle serbest piyasa arasında bir uzlaşma değil karşıtlık vardır (Özel, 2001). **Tröst**: Fransızca kökenli bir kelimedir.

olmadığı için ağır bir dille eleştirilmektedir. Ayrıca, komünist rejim de faize karşı olmasına rağmen mülkiyet hakkı ile kâra karşı çıktığı ve serbest piyasa rekabetine yer vermediği için ekonomiyi tahrip ettiği gerekçesiyle eleştiriye tabi tutulmuştur. Mütakâmil ve ideal bir düzen olarak ifade edilen Adil Ekonomik Düzen’de ise kâra müsaade edildiği hâlde haksızlık ve sömürü aracı olan faize yer verilmediği ayrıca serbest piyasa rekabetinin ve mülkiyet hakkının korunmasına karşın tekelleşmeye ve ihtikâra imkân verilmeyeceği ifade edilmiştir (Çelikçi & Levent, 2013; Ersin & Yıldırım, 2016). Ardından, Adil Ekonomik Düzen’in yürütülmesine ilişkin, “*faiz yok*”, “*para=mal eşitliği*”, “*karşılıksız para yok*” gibi ilkeleri de içeren temel esaslar vuzuha kavuşturulmuştur (Erbakan, 1991). Ayrıca Adil Ekonomik Düzen, “*milli, güçlü, süratli yaygın kalkınma stratejisini*” nihai olarak “*milli harp sanayi*”, “*sanayi*” ve “*ağır sanayi*” gibi sektörlerde gerçekleştirilecek olan üretim projeleri üzerine bina edilmiştir (Çelikçi & Levent, 2013).

Necmettin Erbakan sanayi kavramına, sanayileşmeye ve teknolojik gelişmeye özel bir anlam yüklemiş ve sanayileşmenin zorunluluğunu iki noktada ele almıştır. Birincisi hak-batıl mücadelesinin yaşandığı tarihi süreçte ve günümüzde hakkın batıl karşısında zaafa düşmemesi noktasındaki ekonomik güce verdiği önemden kaynaklanmıştır. Eğer mevcut konjonktürde sanayi ve teknoloji göz ardı edilirse, bu gücü elinde bulunduranlara bağımlı hale gelmemiz de kaçınılmaz olur. Çünkü Erbakan’a göre “Sanayileşmemiş bir ülke güçlü olamaz. Milletimizin yeniden yeryüzünde güçlü bir ülke olması için, mutlaka sanayileşmiş bir ülke olması mecburiyeti vardır.” İkincisi ise, savunma sanayinin gerekliliği üzerinedir. Bu görüşünü ise tarihi süreçte medeniyetimizin savaş teknolojilerinde verdiği örneklerle temellendirmiştir. Tarihte; Müslümanlar, savaş teknolojisinde ne kadar güçlü ve bu gücü insanlığın kurtuluşu için geliştirmişlerse; *bugün de Siyonizm teknolojiyi insanlığın ifsadı* yönünde geliştirip kullanmaktadır (Esiroğlu, 2015).

MGH’nin batılılaşmaya yönelik eleştirel tutumları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Batılılaşma, ya da batıyı taklit etme yanılığısı, Osmanlı Devleti’nin yıkılışını hazırlamış ve Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan ahlaki, sosyal ve ekonomik krizlerin de sebebi sayılmıştır. Batı, bu bağlamda toplumsal alanda yaşanan tüm olumsuzlukların kaynağı olarak görülmüş ve gösterilmiştir. Ancak ağır sanayi hamlelerinin yapılabilmesi için Batı’nın teknolojisinden faydalanılabileceği öngörülmüş, manevi ilerleme kadar milletin maddi alanda ilerlemesine de önem atfedilmiştir (Eser, 2013). Burada şu konunun altının da çizilmesi gerekir. 1980’ler ve 1990’larda İslamcı hareket, modernite eleştirisi temelinde yükselme zemini yakalamıştır. Hem düşünsel hem de pratik anlamda İslamcı hareket bir yandan yoğun bir şekilde modernite eleştirisi yaparken diğer yandan da ekonomik söyleminde **kalkınma** vurgusu yapmaktan da kaçınmamıştır.

Milli Görüş Hareketinin sanayi/leşme hamleleri: Siyasi yürüyüşü dikkate alındığında her ne kadar MGH çoğunlukla muhalefet partisi durumunda bulduysa da, iktidar ortağı olduğu dönemlerde inandığı değerleri ve hamleleri hayata geçirme noktasında çok önemli çalışmalar yapmıştır. MGH’nin devlet yönetiminde yapmış olduğu çalışmalardan bir kısmı şöyle sıralanabilir. Elektromekanik alanında jeneratör ve türbin üretimi için TEMSAN, takım tezgâhları üretimi için TAKSAN, elektronik alanında TESTAŞ, havacılık alanında TUSAŞ (bugünkü Türk Uçak Sanayi - TAI), Gerede çelik konstrüksiyon sanayi (GERKONSAN), tekstil makineleri sanayi (TÜTEKS) Erbakan’ın inisiyatifiyle kurulmuştur (Tablo 1). Bunlara ek olarak motor, kamyon ve otobüs üretmek için kurulan TUMOSAN da vardır. TUMOSAN’ın Aksaray’daki tesisleri sonradan Mercedes tarafından, Konya’daki motor tesisleri ise Albayrak Grubu tarafından satın alınmıştır. O dönemde Türkiye tekstil üretiminde ilerliyor, yatırımlar yapılıyor ancak tüm tekstil makinelerini ithal ediyordu. Özel sektör tekstil makineleri üretimine girmiyordu. Tekstil makineleri üretmek için

Aynı alanda iş yapan çeşitli ortaklıkların hisse senetlerinin, bir denetim teşkilatına teslim edilmesi ve yönetimin bir teşkilatı yöneten gruba aktarılmasıyla oluşan, tekelci sermayedarlığa dayanan ortaklıklar birliğidir (TDK, 2016).

Sümerbank İstanbul Defterdar (boya, apre ve terbiye makineleri), Malatya (dokuma tezgâhları) ve Gaziantep (iplik makineleri) tesisleri kuruldu. Lisans anlaşmaları yapıldı. Yine bu süreçlerde kalkınmanın finansmanı için yurtdışındaki tasarrufları da Türkiye'ye kazandırmak amacıyla Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESIYAB) kuruldu (Yülek, 2013-2015; Emmioğlu, 2010; Erbakan, 2016).

Tablo 1: Erbakan'ın büyük sanayi hamlesi (Erbakan, 1977)

TABLO: 145 SANAYİ BAKANLIĞINA BAĞLI İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİNİN YENİ YATIRIMLARI						
BÜYÜK SANAYİ KURULUŞLARI	PROJE ADEDİ	YATIRIM TUTARI MİLYON TL.	İSTİHSAL MİLYON TL.	İSTİHDAM		İTHAL İKAMESİ
				KİŞİ	MİLYON TL.	
ÇİMENTO	18	10.088	9.900	6.858	700	6.476
AZOT	16	36.000	21.542	10.300	1.000	36.660
ŞEKER	14	12.277	10.281	12.601	1.950	6.575
SÜMERBANK	23	9.100	6.700	15.386	840	6.700
SEKA	6	21.427	7.181	7.488	800	5.200
T O P L A M	77	88.892	55.604	52.633	5.290	61.611
ORGANİZE S.B.	63	10.000	63.000	750.000	37.500	30.000
K.SAN.SİT.	250	10.000	20.000	250.000	12.500	-
AĞIR SANAYİ KURULUŞLARI						
T. DEMİR ÇELİK	7	68.813	29.325	65.000	5.500	40.000
M.K.E.K.	32	27.400	40.000	44.321	7.792	60.000
TAKSAN	4	3.038	1.516	2.220	800	7.500
TÜMOSAN	13	15.000	20.000	20.000	2.000	20.000
TEMSAN	11	10.000	14.500	14.000	1.500	20.000
TESTAŞ	3	1.985	7.425	6.840	700	7.000
TELESAN	1	850	1.000	1.600	160	2.000
TUSAŞ	1	3.525	7.200	2.145	500	5.000
ARA TOPLAM	72	130.611	120.966	156.126	18.952	161.500
GENEL TOPLAM	462	239.503	259.570	1.208.759	74.242	253.111

1976-78 Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde Necmettin Erbakan kendine bağlı bakanlıkların özellikle Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Bayındırlık Bakanlığı uhdesinde 200 büyük ağır sanayi projesi hamlesi başlatmıştır. Emmioğlu'nun (2010) ifadesiyle "Hoca bu projelerle yaşıyordu. Temelleri daha belirlenir belirlenmez atılıyordu. Acelemiz vardı. Temel atma merasimleri gündüzlere sığmıyor, gecelere taşıyordu. O günlerde atılan temelin sembolik olduğunu idrak edemeyen ya da etmek istemeyen bir milletvekili, dökülen beton kütesini aracının bagajına koyup gelmiş, bununla pirim alacağını zannetmişti. Bildiğim kadarıyla o fabrika kuruldu ve halen faaliyette" (s.65). Bir başka konuda "Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na ait 1977 yılı bütçesinin geçmişe göre mukayese edildiğinde %1600 artış göstermesi" (s.73) ne kadar büyük bir sanayi hamlesinin yürütüldüğünü göstermektedir. Bu hamleler hem **işsizlikten** kurtulmanın hem de **dış ticaret açığını** kapatmanın, **ağır sanayiye** sahip olarak fabrikalarını kendisi kuran güçlü bir Türkiye'nin kurtuluş reçetesidir. Erbakan'ın, Temmuz 1975'te yaptığı bir konuşmada "hedefimiz sadece fabrikalar açmak, tesisler kurmaktan ibaret değil; fabrikaları kurabilen en ileri teknolojiyi bilen, takip eden ve daha da geliştirebilen mühendislik bürolarına, teknik erkani harbiyeye, mühendis, teknisyen ve sanatkar kadrolarına sahip olmaktır.", Ekim 1976'da ise "Bu kurduğumuz fabrikalar montaj fabrikalar değildir. Hakiki imalat fabrikalarıdır. Fabrika kuran fabrikaları, makine yapan makine sanayini kuruyoruz", Ocak 1977'de ise "Büyük tarihi ağır sanayi hamlemizi, **"Manevi Kalkınma" hamlesiyle beraber yürüttüğümüz için bu kalkınma hakiki ve sağlam kalkınmadır**" şeklinde beyanatları olmuştur (Milli Gazete, 2011).

Ertan Yülek (2013) "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Yeri ve Vizyonu" konulu bir panelde "1977 başında CIA gelip Demirel ile konuşmasaydı ve o hükümet düşmeseydi, Erbakan liderliğinde Türkiye'nin sanayileşmesi 5 yılda tamamlanırdı ve bugün güney Kore seviyesinde olurduk." ifadelerine yer vermiştir.

Turkish Studies

ERBAKAN'IN TÜRKİYE SANAYİLEŞMESİNE YÖNELİK PARADİGMALARI

Tek parti dönemindeki dinin algılanış şekli, siyasal söylem olarak ortaya çıkışı ve din kaynaklı MGH'nin gelişimi incelendiğinde, siyasal İslami hareketin, modernleşmeye engel bir hareket değil; aksine **modernleşmeci**⁹ bir duruş sergilediği ve toplumsal yaşama hâkim dayatmacı laiklik anlayışına muhalefet eden bir siyasal olgu olduğu görülecektir. MNP ve takipçilerinin kalkınma ve sanayileşme söylemleri ile refahın ülke genelinde eşit dağıtılması söylemidir ki bu duruşu itibari ile de ülkemiz siyasal yaşamında kalkınma ve dinsel-geleneksel taleplerin karşılanmasını aynı anda savunan, yenilikçi bir siyasal akım olduğu söylenebilir (Eser, 2013). MNP, Müslüman Türkiye görüşünü benimseyen bir parti olarak kurulmuştur. Ancak, bu parti 1971 müdahalesinden sonra laikliğe aykırı davrandığı gerekçesi ile kapatılmıştır (Yücel, 2015). MNP'nin yerine kurulan MSP'nin resmî doktrini; **“Dinî bir dünya görüşü, Türkiye'nin daha hızlı sanayileşmesi yolunda hamle ve halkçı bir ekonomik bölüşüm ve sosyal ahlâk”** olarak üç başlık altında özetlenebilir (Mardin, 1991).

1970'lerdeki petrol krizinden sonra, **“kalkınmacı söylemin”** yerini **“sürdürülebilir kalkınma”**cı söyleme bırakması ve özellikle 1990'larda MGH'nin Adil Ekonomik Düzen önerisindeki **“milli ve rasyonel kalkınma”** yaklaşımı bir yerellik vurgusuyla karşımıza çıkmıştır (Çelikçi & Levent, 2013).

Milli Görüş'ün Batı tasavvurundan farklı bir sanayi/kalkınma tasavvuru vardır ve bu tasavvur Erbakan'ın birçok konuşmasında "önce ahlak ve maneviyat", "önce manevi sonra maddi kalkınma", "milli, güçlü, süratli yaygın kalkınma stratejisi" bağlamında "milli harp sanayi" ve "ağır sanayi" gibi kavramlarda karşılığını bulmuştur. Erbakan'ın tüm ilmi ve siyasi yaşamını dikkate aldığımızda ülkemizin sanayileşmesi ve kalkınması için temel yaklaşımlarını 17 başlıkta toplayabiliriz. Bunlar;

- *Sanayileşmede İslam dininin kırmızıçizgilerine dikkat edilmelidir*
- *Ahlâk ve maneviyat esaslı “kalkınma” yürütülmelidir*
- *Nimet ve külfet paylaşımında adalet sağlanmalıdır*
- *İşçilik sistemi değil, ortaklık sistemi benimsenmelidir*
- *Sanayileşme zorunlu bir istikamettir*
- *Takip ederek rakiplerinizi geçemezsiniz*
- *Sanayileşmede önce mevzuat sorunu çözülmelidir*
- *Sanayileşme hamlelerinde yerli teknik otoritelere fırsat verilmelidir*
- *Sanayileşme lineer değil üstel gelişir*
- *Yatırımlarda ekonomik ve sosyal göstergeler birlikte dikkate alınmalıdır*
- *Devlet öncülüğünde sanayileşme ve yatay kalkınma amaçlanmalıdır*
- *Müstemleke tipi kalkınma değil, lider ülke kalkınma modeli benimsenmelidir*
- *Sanayii tüm ülke sathına yayılmalıdır*
- *Üretime dayalı güçlü bir ekonomi kurulmalıdır*
- *Borçlanmadan kendi gücü ile kalkınma prensibi benimsenmelidir*
- *Acilen Ar-Ge çalışmaları öncelenmelidir*
- *Sanayii teşebbüslerinde seri imalat hedefi gözetilmelidir*

Sanayileşmede İslam dininin kırmızıçizgilerine dikkat edilmelidir: “Müslümanlık aynı zamanda kâra ve kazanmaya büyük yer vermiştir. **“Veren el, alan elden üstündür.”** buyrulmuştur. Bunun manası her Müslüman kazanmak için çalışmak ve başkalarına yardım etmekle görevlidir. Yine Müslümanlıkta **“Elkâsibu habibullah”** buyrulmuştur. **Çalışanı Allah sever, çalışan Allah'ın**

⁹ Sanayileşme-refahın toplum geneline dağıtılması gibi düşünülmalıdır.

sevgilidir, denilmiştir. Binaenaleyh Müslüman behemehal çalışmak, bir istihsal yapmak ve iktisadî bakımdan faydalı bir unsur olmakla görevlidir. Bu bakımlardan Müslümanlık âdetâ Batı tarzına benziyor gibi gelir. **Mülkiyete hürmetkârlığı esas alır.** Ama Müslümanlık sistemi Batının kapitalizm sisteminin tam kendisi değildir. Aradaki büyük fark şuradadır: Müslüman kazanacak, fakat Müslüman israf yapamaz. **“İsraf haramdır.”** Binaenaleyh Müslüman kazandığını mutlaka hayırlı bir sahaya harcamakla görevlidir. Batıdaki insanın böyle bir prensibi yoktur, o kazandıktan sonra parasını her türlü nefsanî arzusu uğrunda rahat rahat harcayabilir. Ama Müslümanlıkta, israf etmemek, daima başkalarına faydalı olmak, fakirlere yardımcı olmak esası mevcuttur. Bu bakımdan İslâm sistemi Batı rejiminin mahzurlu taraflarını ortadan kaldırıp, kapitalizmin erişemediği ulvî gayeye kendi ölçüleriyle manevî kuvvetlerden faydalanarak ihdas etmek imkânını bulmuş bir sistemdir” (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.98).

Sanayi ve ekonominin yönetilmesinde İslam dininin bazı temel kırmızıçizgileri vardır. Bunların başında faiz yasağı ve helal-haram gelmektedir. Para kazanmak için her şey mubah değildir. İslam'ın ilkeleri girişimcileri sınırlar. Bu sınırları dikkate alarak üretimi ve teknolojik yatırımları arttırmak önemlidir (Gürdoğan, 2013). Bir kelimayı kibarda **“düşmanın silahı ile silahlanınız”**¹⁰ denilmektedir. Bu silahın/enstrümanın kullanılmasında ölçü Allah'a (cc) aittir.

Müslüman bireyler hayatını Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda şekillendirmesi için İslam dinini iyi öğrenmelidir. Bu kural ekonomik hayat için de geçerlidir. Birey iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirirken helal ve harama dikkat etmeli, haksız kazançtan uzak durmalıdır (Ersin & Yıldırım, 2016).

Erbakan, manevi kalkınmanın ekonomik izahatıyla ilgili olarak **“İlim bir şeyin doğruluğunu gösterir. Beş dörtten büyüktür bunu gösterir. Eğer o beş kazanç haram ve dört kazanç helal ise işte dinde ahlak da gelir o dört helal kazancın beş haram kazançtan üstün olduğunu gösterir. Beşin, dörtten büyük olduğunu bilmek yetmez”** demiştir (Erbakan, 1997). Bu ifadesiyle ekonominin sayısal büyüklüğünün değil, İslam'a uygun olup olmadığının önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Erbakan özellikle faizci kapitalist sistem eleştirisini insanlığı sömüren 5 mikroba dikkat çekerek yapmıştır. Bu mikroplar; faiz mikrobu, haksız vergi mikrobu, darphane mikrobu, kambiyo mikrobu ve kredi sistemi mikrobudur. Bu mikroplar vasıtasıyla milletimiz fakirleştiriliyor, eziliyor ve köleleştiriliyor (Erbakan, 1991).

Ahlâk ve maneviyat esaslı “kalkınma” yürütülmelidir: Müslümanlığın kendine has müttekâmil bir iktisadî sistemi mevcuttur. Bu iktisadî sistem ne Doğu'daki sistemdir, ne de Batı'daki sistem. Çünkü Müslümanlık iki kanatlıdır, daima maddiyatla maneviyatı birbirine paralel yürütmüştür. Bundan dolayı Müslümanlıkta hem maddiyat vardı hem de bununla beraber her zaman her yerde hiç ayrılmayacak şekilde bir de maneviyat vardı. Müslümanlığın iktisadî sistemi maddiyata hürmetkârdır. Herkesin malı-mülkü vardır ve herkesin malı-mülkü kendisine aittir, masundur, kimsenin buna yan bakmaya hakkı yoktur. Ve bu hak o kadar mühim bir şeydir ki Peygamber efendimiz (s.a.v.) birçok tavsiyelerinde: **“Bana ahirete geldiğinizde başka türlü kusurla, günahla gelin amma kul hakkıyla gelmeyin.”** buyurmuştur (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.98).

¹⁰ **“Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın. Savaş atları yetiştirin ki; bu hazırlıkla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de ancak Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir, size asla haksızlık yapılmaz.”** (Enfal, 8/60). Yukarıdaki ifade bu ayetten esinlenilmiş bir kelimayı kibar olabilir. Ukbe b. Amir'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün minberde şöyle buyurmuştur: **“Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın...”** ayetini okudu ve bilesiniz ki, kuvvet atıştır, kuvvet atıştır, kuvvet atıştır.” (Taberî, İbn Kesir, ilgili ayetin tefsiri). **“Kuvvet atmaktır.”** mealindeki ifadenin üç defa tekrarlandığı hadis rivayeti sahihtir (bk. Müslim, İmare, 167; Ebu Davud, Cihad, 23; Tirmizî, Tefsiru sureti 8; İbn Mace, Cihad, 19) [Anonim, 2009].

Müslümanlık ticarete büyük ehemmiyet vermiştir. Tüccarların, hakikî tüccarların peygamberlerle, şehitlerle beraber haşrolacağını bildirmiştir. Ama bundan daha büyük ehemmiyeti cömertlere vermiştir. **“Cennete ilk girecek olan cömertlerdir.”** Cömertliğin manası kendi hoşuna giden şeyi, kendi nefsi için ayırdığı şeyi başkasına verebilmek, hediye edebilmek, feragatkâr insan olmak demektir. Müslümanlık daima manevî hedefleri maddî hedeflerin üzerine yerleştirmek suretiyle hakikî adaleti, hakikî nizamı ihya etmiş, ihdas etmiştir (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.99).

Erbakan’a göre, kalkınmada ahlâk ve maneviyat esastır. Her alanda kalkınma hareketlerinin en baş unsuru insandır. İnsan unsuru ne kadar sağlamsa ne kadar ahlâk ve karakter sahibi ise kalkınmada o kadar güçlü olur. Maddî ve manevî buhranlarla karşı karşıya kalmış olmamızın kabahati millet değil, milletin fitratına aykırı yollara gitmek isteyen fikir, sistem ve politikacılarıdır (Erbakan, 2016). Ocak 1977’de ise büyük tarihi ağır sanayi hamlemizi, **“Manevi Kalkınma”** hamlesiyle beraber yürüttüğümüz için bu kalkınma hakiki ve sağlam kalkınmadır” şeklinde beyanlatları olmuştur (Millî Gazete, 2011). Ayrıca bunu şu özlü ifadesiyle de dile getirmiştir. Öncelikle materyalizm değil, maneviyatçılık esas alınmalıdır (Erbakan, 2016, s.205).

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) öncülüğünde yapılan **İç Göç Çalıştayı** (2017) sonuç bildirgesinde, iç göçün en kilit kavramı kalkınma olarak dile getirilmiştir. Maddî ve manevî kalkınmayı birlikte ve güçlü bir şekilde gerçekleştiren bölge ve ülkelerde iç göçün artış hızı en düşük seviyelerde izlenmektedir. Bundan dolayı ülkemizin başta doğu bölgelerinde başlamak üzere bir bütün halinde tarım, hayvancılık, sanayileşme, eğitim ve kültür politikalarının sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınma niteliğinde ele alınması önem arz etmektedir (İç Göç Çalıştayı, 2017).

Nimet ve külfet paylaşımında adalet sağlanmalıdır: Emek bir hak sebebidir. İnsan olmak bir hak sebebi olduğu gibi, emek de bir sebeptir. **“Ben çalışmışım, sizin külfetinizi azaltmışım, nimetinizi çoğaltmışım”**. Bu bana hak doğurur, sizin de bu hakkıma saygı göstermeniz bir görevdir, bir vecibedir. Emek şu sebeplerden dolayı hak olur: İnsan olmak, emek, rıza ve irade ile anlaşma yapmak ve adalet gereği. Bunun dışında hiçbir şey hak sebebi ol/a/maz (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.240).

İdeal ve beşer fitratına uygun doğal bir düzen olan Adil Düzen’de ekonomi hızlı gelişecek ve toplumun bütün katmanlarının, nimet-külfet paylaşımında adalet sağlanarak refahı artırılabilecektir (Erbakan, 2016). Amaç, eldeki insan, sermaye ve doğal kaynakları sağlıklı olarak harmanlamaktan geçmektedir. Bilenin bilmeyene, görenin görmeyene borcu vardır. Hiçbir kitap tek başına yazılmadığı gibi, bugün hiç bir üretim de tek başına yapılamaz. Erbakan’a göre **“Kalkınmadan herkese pay verilmesi amacı güdülmelidir.”**

İşçilik sistemini değil, ortaklık sistemini benimsemelidir: Motor ve aktarma organları projelerinin gerçekleşmesinde **“Ufkî devletçilik”** tatbik olunacak, fabrikanın yurdumuzun hangi bölgesinde ve hangi teşvik tedbirleri ile kurulması gerekiyorsa o şartlar altında ve sahibi **“Bölgesel Kalkınma Şirketleri”** olmak üzere kurulacaktır. Motor ve aktarma organları, traktör, takım tezgâhları, elektronik sanayisi gibi imalât fabrikalarının **“ufkî devletçilik”** tatbikatı ile iktisadî ve sosyal sebeplerle hangi bölgede ve hangi büyüklük ve teşvik yardımları ile kurulması uygunsa o bölgede ve şartlarla, sahibi, o bölgenin sakinlerinin ve fabrikada çalışacak işçilerin olacaktır. **“Bölgesel Kalkınma Şirketleri”** nin olması esaslarına uygun olarak kurulmaları en uygun çözümdür (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.91).

Yatırımlarda ve özelleştirmelerde temelde işçilik sistemini değil, ortaklık sistemini benimsemiştir. Bu yöntemin gayesi işçi ile işverenin ortaklık esasında olmasıdır (Erbakan, 2016,

s.225-226). Buna verilecek en iyi örneklerden biri gümüş motor girişimidir. **Gümüş Motor¹¹** bu ülkenin sanayileşmesinde büyük bir hamledir. Fabrikanın temeli 1956 yılında atılmıştır. Memleket ve millet sevdalısı yaklaşık 200 insan, her bir hissedarın hissesinin %5'ten yukarı olmamak üzere bir araya gelerek 6 milyon liralık sermayeyle bir şirket kurmuştur. Bu sermayeyle kurulan makine imalât fabrikası o zaman için memleketin en büyük kuruluşlarından. Bu fabrikada üretilen motorların, %95'i fabrikanın içerisinde imal edilerek montajı yapılmıştır. Kurulduktan dört sene sonra motorları seri halde imal edebilecek teknolojik yeterliğe erişilmiştir. Bu girişimde motor ve tulumba ile Anadolu'nun sulanması, aynı anda hem sanayiye hem de ziraate hizmet edilmesi amaçlanarak memleketin en önemli kalkınma davası ele alınmıştır (Erbakan 1973; Akgül, 2015). Bu fabrikanın kurulmasında hem Mehmet Zahid Kotku'nun sohbetlerinin hem de ülkemizin Batı'nın ürettiklerinin pazarlandığı bir yer olmasından duyulan hoşnutsuzluklar ile kendi kendine yetebilmeyi hedefleyen bir sanayileşme isteğinin birleşen etkilerinin belirleyici olduğu söylenebilir (Yıldırım, 1999, s.26).

“Sanayileşme” zorunlu bir istikamettir: Türkiye'nin sanayileşme meselesini ibadet aşkı ile ele almak, anlamak ve anlatmak gerekir. Erbakan bu ifadesini şöyle bir olayla vuzuha kavuşturmuştur: İstiklâl Harbi esnasında Ankara'da, ordu harbe gidebilir mi, gidemez mi meselesi Meclis'te münakaşa edilmektedir? Birinci Büyük Millet Meclisi bir karar alır. Kararda Konyalı Mehmed Vehbi Efendi cepheye gidecek. Meclis ona itimat ediyor. Bizzat bakacak askerlerin haline. Ordu hücum edebilir derse, Meclis de hücum emri verecek. Edemez derse, noksanlar giderilinceye kadar hücum emri verilmeyecek. Vehbi Efendi cepheye gidiyor askerinin haline bakıyor. Sonra ilk mektubunu Ankara'ya gönderiyor. Diyor ki: “Geldim, askerinin haline baktım, askerinin, daha yanında su taşıyacak matarası yok. Siperinden çıkıyor 500 metre ilerideki çukurdan su içmeye kalkıyor. Bu haliyle hücum edemez. Allah rızası için, şu askerinin hücum edebilmesi için, önce suyunu yanında taşıyabilmesi lâzım. Ankara'da askerinin suyunu yanında taşıyabilecek, kap, kacak ne varsa tedarik edip gönderin.” Tabi o zaman Ankara'da imalât sanayisi yoktur. Bu haber gelir gelmez, Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki mebuslar evlerine dağılır. Biri evinin dışındaki çinkoyu söker, diğeri evinin kenarındaki sacı. Masalar kurulur. Elinden tenekeçilik gelen, lehim yapar. Nihayet akşam olur, güneş batmadan eksikler tamamlanır. *Bu ne demek?* Bir millet inanırsa, her şeyi başarabilir. Önce inanmak ve ibadet aşkıyla çalışmak gerekir (Erbakan, 1973; Akgül, 2015).

Erbakan, *sanayileşme bizim memleketimiz için “böyle olsa daha iyi olur” diye telâkki edilebilecek bir mesele değildir, “ya olacak ya olacak” ehemmiyetinde bir meseledir* (Erbakan, 1973). Çünkü herkese barış ve saadeti getirecek adil bir dünyanın kurulabilmesi için **haklı olmak** yetmez, aynı zamanda **güçlü ve kuvvetli olmakta** şarttır (Erbakan, 2016, s.239)

Takip ederek rakiplerinizi geçemezsiniz: Batı'nın güç aldığı teknoloji için, şimdi biz İslam âlemi ve bütün ezilen dünya olarak hakkımızı korumak istiyoruz. Peki nasıl koruyacağız? Adamın 40 tane uçak gemisi var, sen 40 gemi yapana kadar o 80 tane yapacak. O zaman ne yapacaksın? Sen havada öyle bir manyetik alan oluşturursun ki o gemiden atılan füzeyi havada yakalarsın. Hatta sahip olduğun teknolojiyle o füzeyi geri çevirir, onu atan geminin üzerinde patlatırsın. Bundan dolayı teknoloji Allah'ın bir rahmetidir. Geri kalmış ülkelerin, kendini ilerlemiş zanneden ülkelerin önüne taşınması bakımından önemli fırsattır (Erbakan, 2016). Erbakan'ın yıllar önce savunma sanayine

¹¹ Üretimin yapıldığı tarihte gümüş motorun rakibi 9 BG'lik motor piyasada 6700 liraya satılmaktaydı. Gümüş Motor, 5000 lira fiyat etiketi sununca, rakibi fiyatı 4200 liraya indirmiştir. Gümüş Motor fiyatı 4000 liraya indirdiğinde, onlar 3500 lira yapmıştır. Gümüş Motor 3500'e indirdiğinde ise rakibinin fiyatı 2800 liraya düşürülmüştür. **Bu cümleler/yaşananlar o yıllarda bu ülkede sanayi hamlesi yapmanın bedelinin ne kadar ağır olduğunu göstermeye yeterde artar bile!** Bu girişim bizlere şunu anlatmaktadır: Fabrikalar bir kişinin malı ya da bir tek mutlu azınlığın değil, büyük halk kitlelerinin malı olmalıdır. Gümüş Motor, 200'den fazla ortak toplanarak kurulmuş ve hiçbir hissedarın hissesi %5'ten yukarı olmamak üzere tespit edilmiştir. Erbakan bu teşebbüsü daha sonraki zaman dilimlerinde **“Yaygın özel sektör”** olarak tanımlamıştır. Neticede motor ve tulumba ile Anadolu'nun sulanması, aynı anda hem sanayiye hem de ziraate hizmet edilmesi amaçlanarak memleketin en önemli kalkınma hamlesi ele alınmıştır (Erbakan, 1973; Akgül, 2015).

yönelik ileri sürdüğü bu fikirler bugün karşılık görme aşamasına gelmiştir. Milli Savunma Bakanımız Fikri Işık, “füzeleri havada yakalayıp yok edecek yerli ve milli bir savunma sisteminde sona gelindiği” açıklamasında bulunmuştur (Işık, 2016).

Ayrıca Erbakan’ın Davam (2016) isimli eserinde “*Havadaki sürtünmesi o kadar düşük olan madenler vardır ki o madenlerden yapacağınız füze, onların yaptığından 1000 katı hızla gidecek. Sonra havada manyetik bir kalkan gibi açılacak. Onun füzesini, uçağını havada yakalayıp etkisiz hale getirecektir. O uçağın maliyeti 100 milyon dolar. Benim söylediğim bu manyetik kalkanın maliyeti ise 500 bin dolardır. Onun 100 milyonluk silahını, siz 500 bin dolarla engelleyebilirsiniz. İşte teknoloji böyle bir şey.*” (s.201) ifadelerine yer verilmiştir.

Sanayileşmede önce mevzuat sorunu çözülmelidir: Amerikalının unutulmaması gereken meşhur bir sözü vardır. “Siz büyük devlet olacaksınız amma mevzuatınız müsait değil”. “Türkiye’de ne kadar kanun varsa, sanayi kurulmasın diye çalışıyor. Bunları ayıklamak da mümkün değil”. Bir tek çaresi var: “Hepsi yoktur diyeceksin.” (Erbakan, 1973) Bu ifadenin bir gerekçesi olarak Sanayiye Teşvik ve Geliştirme Kanunu’nun, birinci maddesi budur.

Sanayileşme hamlelerinde yerli teknik otoritelere fırsat verilmelidir: Cumhuriyetten sonraki sanayileşme çalışmalarını, birkaç devre içerisinde mütalâa etmek mümkündür. 1923’ten İkinci Cihan Harbi’nin başına kadar memlekette sanayileşmek için yeniden gayretler başlamıştır. Bu devirde birtakım sanayi müesseseleri de kurulmuştur. Ve millî bir sanayinin kurulması gayreti ve şuuru mevcuttur. Ancak o devrin en büyük hatalarından birisi “*ecnebi mütehasıslara fazla itibar etmek*” olmuştur. Meselâ, *demir-çelik fabrikasının* kurulması sürecini incelemek bu hususu anlatmaya kâfi gelir.

1925 senesidir. Büyük Millet Meclisi, Türkiye’de bir demir-çelik sanayinin kurulmasını, bütçe müzakerelerinde karar altına alır. Hükümet bir demir çelik sanayinin nasıl kurulacağı hususunu bir *Belçikalı uzmana* havale eder. Belçikalı uzman 1925 senesinde ülkemize gelir. Bir kaç sene Türkiye’yi inceledikten sonra bir rapor sunar: “Siz, demir çelik fabrikasını kuramazsınız.” Sene 1933’e gelir. Tekrar bütçe müzakereleri esnasında, “bakınız Almanya büyük adımlar atmaya başladı. Biz de demir çelik sanayini kuralım denir”, yine Millet Meclisi karar alır. Bu karar üzerine de, bu sefer bir *Avusturyalı uzmana* aynı mevzu havale edilir. Onun verdiği rapor da öbür kardeşininkinden farklı değildir. Karabük’teki demir çelik fabrikasının temeli ancak 3 Nisan 1937 senesinde atılır. Tasavvur buyurunuz ki, 1923 neresi 1937 neresi. Arada tam 14 senelik bir fark var. Bu ara yerde geçen vakitleri, 1925’ten sonra hesaplasak dahi 12 senelik bir zaman kaybımız söz konusudur (Erbakan, 1973).

Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk 25 yıllık dönemde mühim sanayilerin projeleri hep ecnebi memleketlerde hazırlanmış, ecnebi mütehasıslar getirilip buradaki işletmelere yerleştirilmiştir. Bizim sanayileşmede teknik otoritelerimiz tecrübesizdir. Asıl tecrübe kazanılacak işler genellikle ecnebi mühendislerle yaptırılmıştır. Hâlbuki sanayileşmede bir memleketin en büyük sermayesi **teknik otoritelere** (Erbakan, 1973).

Sanayileşme lineer değil üstel gelişir: Sanayileşme öyle uzun zaman istemez. Almanya’daki bütün Ruhr havzası otuz senede kurulmuştur. 1870 ile 1900 yılları arasında. Başka bir husus daha vardır. Almanya, 1933 senesinde Hitler iktidara geldiği zaman bir kilo ekmek almak için bir milyon mark yani bir çuval dolusu para ile fırına girecek kadar iflâs etmişti. Beş senenin içerisinde; uçaklarıyla, kendi imal ettikleri tanklarıyla, denizaltılarıyla bütün dünyaya meydan okudular. Bir millet sanayileşmeye azmedecek olursa, beş senede çok büyük hamleler yapar/yapabilir (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.125).

Sanayileşme hareketlerinde ve bütün üretimlerde, esasen üretimin yıldan yıla artması, lineer değil, üstel bir fonksiyondur. Üstel bir hızla gelişim; çevredeki, toplumdaki ve insandaki etkileri de daha hızlı arttırmaktadır. Yani 2005'te 1 olan üretimin, 2014'de 10 değil 15 olması gerekir¹². Sanayileşmenin kendine has bir kanunu vardır. Lineer gelişmesi suçtur. O suçu, maharet gibi söylemek konunun doğasını bilmemekten kaynaklanır. Bir millet sanayileşmeye azmedecek olursa, 5 senede çok büyük hamleler yapabilir (Demir, 2015). Ayrıca şu gerçekte göz ardı edilmemelidir. Kalkınma, aynı birleşik kaplar gibi toptan olmakta ve kalkınmanın unsurları birbirleriyle etkileşmektedirler (Emmioğlu, 2010, s.17).

Yatırımlarda ekonomik ve sosyal göstergeler birlikte dikkate alınmalıdır: Memleketin sanayileşmesinde takip edilecek yol: **“Kim bana proje getirirse onu destekleyeceğim.”** olmamalıdır¹³. Anadolu insanı proje hazırlamaktan mahrum. İstanbul'da 20 fabrikası olan bir mutlu azınlık, o projeyi kolaylıkla hazırlar. Onun 20 fabrikasına, 20 tane daha ilâve edilir ancak Anadolu'nun kalkınmaya muhtaç yerlerine de gereken sınaî tesisleri kurulamamış olur (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.102).

Erbakan kalkınmayı sosyal ve ekonomik göstergeler üzerine oturtmuştur. Ağır sanayi hamlesinin temeli “önce ahlak ve maneviyat”la başlatılmıştır. Erbakan, 1970'lerde “önce ahlak” diyerek projelerin sosyal ayağını sabitlemiştir.

Projecilik bağlamında Necmettin Erbakan ile Turgut Özal'ın en önemli farkı nedir? sorusuna verilecek en yalın cevap; Özal, proje yönetiminde ağırlıklı olarak ekonomik göstergelere odaklanırken; Erbakan hem ekonomik hem de sosyal göstergelere birlikte odaklanmıştır (Kantarıcı, 2016).

Devlet öncülüğünde sanayileşme ve yatay kalkınma amaçlanmalıdır: Nasıl Almanya'da Ruhr sahası demir-çeliğin, takım tezgâhlarının ağırlık merkezi olan bir büyük sanayi bölgesi ise, nasıl Frankfurt elektronik sanayisinde, Stuttgart birtakım ince mekanik işlerde birçok sanayinin merkezi ise, yine Frankfurt, Stuttgart ve Münih bilhassa otomotiv sanayiinin ağırlık merkezinin sahibi oldukları bölgeler ise, Türkiye'mizin de kalkınması için Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bu çeşit sanayi bölgelerini geliştirmeye mecburuz. Türkiye'nin kalkınması için Anadolu'nun her bir bölgesini bir büyük sanayinin sahibi yapmaya mecburuz (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.91).

Erbakan, "**devlet liderliğinde**" sanayileşmeyi temel almış ve özel sektörün ekonominin motoru olması gerektiğini düşünmüş ve söylemiştir. Erbakan'ın ağır sanayi hamlelerini başlattığı dönemler dikkate alındığında bu yaklaşım doğru bir yaklaşımdır. Egemen güçler gelişmekte olan ülkeleri neo-liberal politikaları benimsemeye ikna etmek amacıyla yardım bütçelerini ve kendi iç pazarlarına erişim imkanlarını havuç gibi kullanmaktadırlar. Bu politikalar kutsal olmayan üçlü (Unholy Trinity) -IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü- tarafından gelişmekte olan ülkelere enjekte edilmeye çalışılmıştır. IMF ve Dünya Bankası kendilerine düşen rolü,

¹² Sanayileşme hareketlerinde ve bütün üretimde, esasen üretimin yıldan yıla artması, lineer değildir, üstel bir fonksiyondur. Yani 1960'ta 1 idi, 1969'da 10 olmuşsa bu çokta övünülecek bir durum değildir. Çünkü sanayileşmenin kendine has bir kanunu vardır. O zaten, 10'dan büyük olmaya mecbur. Böyle olması maharet değil, kabahattir aslında. Bir sanayi başlanıp yürürken, bunlar çok tabidir. 1 ile başlar, ondan sonra 5 olur. Ondandan sonra 10 olması kabahattir. Aynı müddette 15 olması lâzım gelir. Üretim üstel fonksiyon halinde gelişir, lineer gelişmez. Onun kendi kanunu budur. Lineer gelişmesi suçtur. O suçu, maharet gibi söylemek ve takdim etmek abestir (Erbakan, 1973; Akgül, 2015).

¹³ Necmettin Erbakan bu hususu "**Zümrevî dengesizlik**" olarak tanımlamaktadır (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.88). Zümrevî dengesizliğin doğmasına sebep olan sunî faktörlerin daha adil esaslara istinat ettirilmesine çalışılacak, bunun için de her türlü istismar ve tefeciliğin terki, vergilerin basit ve adil esaslara ircaı, fakirlerden alınmasının önlenmesi, birikmiş para ve imkânların tevcihinde yalnız maddî imkânları olanlara yenilerinin de verilmesi sistemi yerine en verimli iş sahalarının faydalanabilmesi esaslarının temini gaye edinilecektir (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.86).

kullandırdıkları kredileri borçlanan ülkelerin **neoliberal politikaları** benimseme şartına bağlayarak oynamışlardır (Chang, 2015).

Erbakan yatay kalkınmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda ufki perspektife sahiptir (Esen, 2016). Necmettin Erbakan, aşkinci bir devlet anlayışına yakın görünmekle birlikte bu yakınlığın kaynağı, İslami açıdan devletin koruyucu ve kollayıcı olarak kabul edilmiş olmasındandır. Bunun dışında Erbakan'a göre devlet, "**saadet nizamının**" sağlanmasında sadece bir araç olarak işlev görür ve bu işlev kendisini en açık biçimde "**gardiyan değil, garson devlet**"¹⁴ anlayışı ile somutlar. Bu bağlamda Necmettin Erbakan'ın ekonomik olarak da devletçiliğinden söz etmek güçtür. İslam ekonomi modeline uygun olarak devlet, kalkınmayı, insanlara hizmet etmek için sağlamakta yükümlüdür ancak bu yükümlülük mülkiyetin devlete ait olduğu sosyalist bir modelle uyumsuz. Zira Erbakan, mülkiyeti bireysel kabul eder ve devlet mülkiyetinin topluma yayılmasını savunur. Bu yaklaşım ufki devletçilik modeli olarak tanımlanır (Arpacı, 2015).

Müstemleke tipi kalkınma değil, lider ülke kalkınma modeli benimsenmelidir: Erbakan, siyasi çalışmalarında amacını gerçekleştirmek için prensiplerini net olarak ifade etmiştir. Temelde 4 ana prensibi dillendirmiştir. Bunlardan birincisi "ahlâk ve maneviyat"tır. Bu ilke en önde gelen bayraktır. İkincisi "şahsiyetli dış politika" güdülmesi. Türkiye'nin uydu değil lider ülke olması. Üçüncüsü "**müstemleke tipi bir kalkınma değil, lider ülke kalkınma modeli**" esastır. Dördüncüsü ise, "yeryüzünde ifsadın önlenmesi ve Türkiye'nin ve bütün insanlığın saadeti için çalışmak"tır (Çetinkaya, 2015). Ayrıca Erbakan, Davam (2016) kitabında "**Türkiye'yi modern sömürge yapmayın**" ifadesine yer vermiştir. Bu bağlamda müstemleke tipi kalkınma değil, lider ülke kalkınma modelini benimsemiştir (s.235). Bu temel paradigma Milli Görüş çizgisindeki 5 ayrı partinin seçim programlarında ve afişlerinde kullanılan temel sloganlardan biri olmuştur.

Türkiye 1960'larda Ankara Antlaşmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile bir yürüyüş başlatmıştır. Milli Görüş daha yolun başında bugün içine düşülen felaketi işaret etmiştir. "Türkiye'yi modern sömürge yapmayın" demiş (Erbakan, 2016, s.235-236) ve bu yaklaşımı/söylemi "**Onlar ortak, biz pazar**" ifadeleriyle pekiştirmiştir.

Sanayi tüm ülke sathına yayılmalıdır: "Anadolu insanının da fabrika sahibi olmasının tedbirlerinin alınması zaruridir. Aksi takdirde ortam zengininin daha zengin, fakirin de daha fakir olacağı sisteme terk edilmiş olur. Plânda dengesizliği kaldırmak için, bir tek mühim husus görüyoruz. O da il plânları konusudur. Bölgesel coğrafi dengesizliği ortadan kaldırmak için il plânları yapılacağı, her ilin yatırımlarının oradaki dengesizliği kaldıracak şekilde tanzim edileceği belirtilmektedir. Bu tabii şayan-ı şükran bir husustur. Fakat kanaatimiz odur ki il plânları ile stratejide getirilen temel sistem içerisinde dengesizliği kaldırmak mümkün değildir. Çünkü il plânından maksat sadece devlet yatırımlarıdır. Bizde bölgesel dengesizliğin kaynağını devlet yatırımlarındaki eşitsizlikten çok oradaki halk kütlelerinin iktisadî imkânlarındaki eşitsizlikler doğuruyor" (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.88).

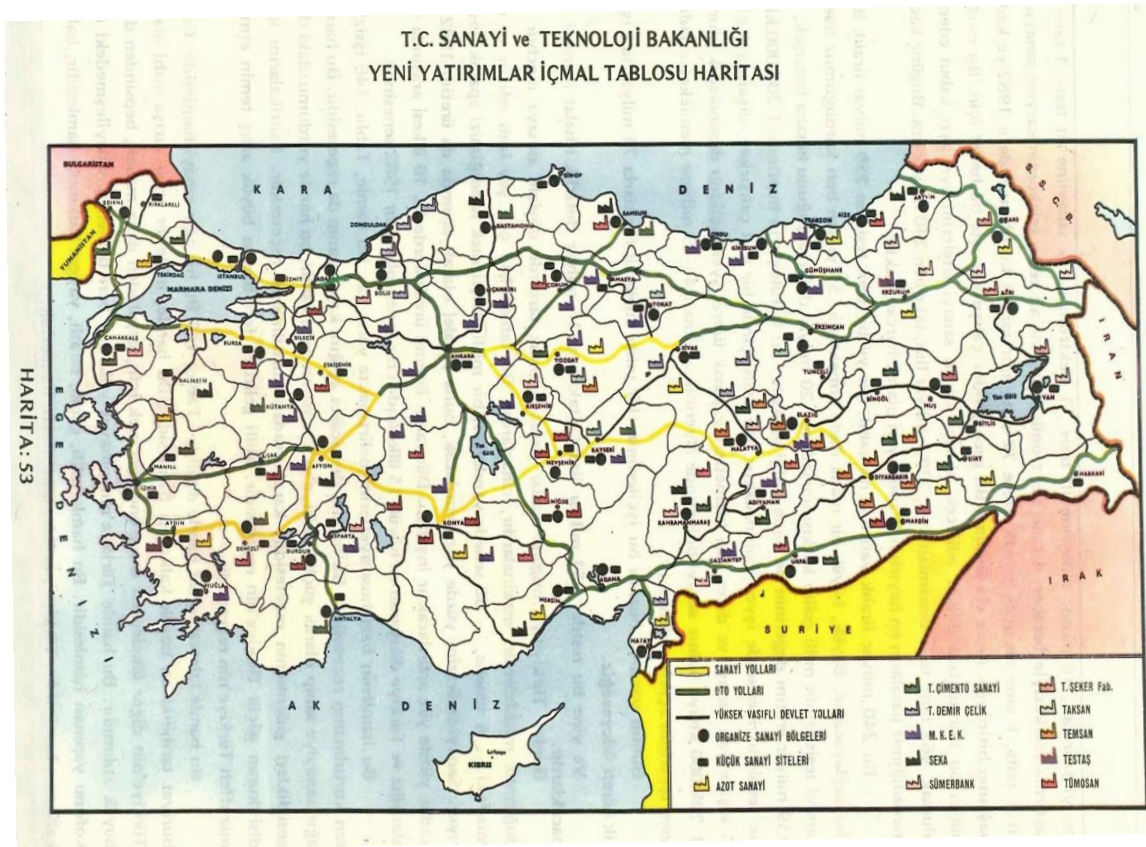
Erbakan ayrıca "**topyekün kalkınmanın birinci prensibi kardeşliktir**" ilkesini benimsemiştir. Kalkınmada başarı, sosyal barışın bu temel koşuluna bağlıdır (Erbakan, 2016, s.179). Bunun tamamlayıcı evresi olarak hükümetlerde bulunduğu süre zarfında "**Her ile bir fabrika kuracağız**" hedefine yönelik planlı ve programlı çalışmalar yapmış ve yürütmüştür (Şekil 1). Bu görüşlerin ve çalışmaların ne kadar isabetli olduğu İç Göç Çalıştayı (2017) sonuç bildirgesinde aşağıdaki ifadelerle karşılık bulmuştur.

- Karadeniz Bölgesi'nden Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine doğru gidildikçe iç göçün en önemli sebebi **ekonomi (işsizlik)** ve eğitimden, güvenlik ve teröre doğru kaymaktadır.

¹⁴ Başka bir ifadeyle "**Hakim değil, hadim devlet**".

Ekonomi ve güvenlik meselelerinde düzelme ve istikrar olması durumunda ise tersine göçün yaşanacağı tespit edilmiştir.

- Ülkemizin doğu bölgelerinde özellikle tarıma dayalı sanayi kollarının sayıları son yıllarda gerilemiş, fabrikaların özelleştirilmesi ve kapatılması sonucu istihdam önemli ölçüde azalmış ve buna bağlı olarak da işsizlik artmıştır.
- Ayrıca ülkemizde özelleştirmeler sonucu yavaşlayan iş hacmi ve kapanan fabrikaların ekonomik açığı kapatılamamış, yeni fabrikaların kurulmaması nedeniyle de işsizlik oranları olumsuz etkilenmiştir. Bölgelerde asgari yaşam mukavemetinin zayıflaması neticesinde ise göç hadiseleri meydana gelmiştir.
- Terörün önüne geçebilmek için teröre maruz kalan bölgelerde kalkınma öncelenmeli ve bölgesel sanayileşme modelleri geliştirilerek yeni fabrikaların tesisi sağlanmalıdır.
- Tam anlamı ile kalkınmanın gerçekleşmesi için kırsal ve sanayi yatırımlarının devlet tarafından bizzat desteklenmesi ve takip edilmesi gerekmektedir.
- Modern tarım teçhizatları ile tarım imkânları geliştirilerek özellikle tarımsal sanayi alanının güçlendirilmesi gerekmektedir (İç Göç Çalıştayı, 2017).

Şekil 1: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı yeni yatırımlar ve icmal tablosu haritası (Erbakan, 1977).

“Üretime dayalı” güçlü bir ekonomi kurulmalıdır: İnsanların yaradılış karakteri diğer canlılardan farklıdır. Bilim insanlarının hayvanlar üzerinde yaptıkları araştırmalar gösteriyor ki hayvanlar çok üretiyorlar, az tüketiyorlar. Bilindiği gibi bal arıları, bal yaparlar. Bu balın bir kısmını da kendileri yerler ancak yaptıkları bal, yediklerinden çok fazladır. Bu fazla kısımdan insanlar yararlanırlar. Bilim insanları bal arılarının yaptıkları balın bir kısmını almışlar ve görmüşlerdir ki, kovanda balın azalması üzerine arıların iştahları kesilmiştir ve arılar daha az bal tüketmeye

Turkish Studies

başlamışlardır. Kovandan daha çok bal alınması halinde ise, görülmüştür ki arılar ölmüşler ve fakat kalan az balı bitirmemişlerdir. Bu deneyler hayvanların çok ürettiklerini buna mukabil az tükettiklerini göstermiştir. Buna mukabil insanların tabiatı ve yaradılışları hayvanların aksinedir. İnsanlar yaradılışları itibariyle sadece tüketmek istiyorlar, üretmenin zahmetine katlanmak istemiyorlar. Nitekim bir insana sofraya buyurun dediği zaman yüzü gülüyor; şu kazmayı al burayı kaz dediği zaman suratı asılıyor. Bunun hikmeti ise insanların cennet için yaratılmış olmalarıdır. Cennette insanlar sadece tüketecekler, ayrıca üretmek mecburiyetinde kalmayacaklardır. Daru'l-Karar ahirettir. Ancak ne var ki insanlar geçici (muvakkad) olarak bu dünyada imtihan olmaktadır ve yukarıda bahsedilen yaradılışları bu dünyanın şartlarına ters düşmektedir. Ne yapalım ki, biz de işte bu yaradılıştaki insanlar için Adil Düzen kuralım ve sosyal hayatta **nimet-külfeti adil** paylaşalım. Bu yaradılıştaki insanlar için adil bir düzen nasıl kurulacaktır. Bunun için temel şart şudur: İnsanlara denmesi lazımdır ki; “Gel kardeşim buraya bak sen hep tüketmek istiyorsun, buna mukabil hiç üretmek istemiyorsun. Sana müsaade ediyoruz, meşru olmak ve israf yapmamak şartıyla istediğin kadar tüket, ama bir şartımız var. Ne kadar tüketeceksen o kadar da kendin üreteceksin, başkasının hakkını yemeyeceksin.” (Erbakan Külliyyatı-1, 2014, s.260-261).

Adil ekonomik düzende devlet, ülke ve bölgelerin makro planını yaptırır. Bunlarla ilgili yatırım projelerini hazırlar. Böylece herkes ülkenin her yerinde tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe gerek mevcut yatırımların verimliliğini arttırmak yönünden, gerekse yeni yatırımlar yönünden hangi projelerin teşvik edileceğini önceden bilir (Erbakan, 2016, s.224).

Borçlanmadan kendi gücü ile kalkınma prensibi benimsenmelidir: Erbakan bir beyanatında müteakim bir sanayileşmenin umdelerini; **“öncelikle sağlam bir fikri altyapı oluşturulmalı, kararlı olunmalı, sermayesi öz kaynaklardan çıkarılmalı, mümkün mertebe dış borçlanma yoluna kapalı olmalı ve iki alemi de mamur etmelidir”** (Milli Gazete, 2011) şeklinde ifade etmişlerdir.

Acilen Ar-Ge çalışmaları öncelenmelidir: Erbakan yaklaşık 40 yıl önce Temmuz 1975'te yaptığı bir konuşmada "hedefimiz sadece fabrikalar açmak, tesisler kurmaktan ibaret değil; **fabrikaları kurabilen en ileri teknolojiyi bilen, takip eden ve daha da geliştirebilen mühendislik bürolarına, teknik erkani harbiyeye, mühendis, teknisyen ve sanatkar kadrolarına sahip olmaktadır.**"

Teknoloji transferi yaptığınız çeşitli sektörlerdeki anlaşmalarda talep edilen iki ana bedelden biri sabit ücret iken, diğeri **Royalty** yüzdesidir. Royalty bedeli "satın aldığınız teknolojinin gelişim payı" ya da daha güncel ifadesiyle geçmiş Ar-Ge faaliyetlerine katılım payıdır (Kantarci, 2016).

Sanayii teşebbüslerinde seri imalat hedefi gözetilmelidir: Bir memleketin kalkınması, bir takım makineleri imal edecek makine sanayini kurmaktan geçmektedir. Sanayileşmede; **teknoloji, organizasyon, disiplin ve kütle halinde imalât mühim bir meseledir”** (Erbakan, 1973). Bu konuya yönelik olarak en güzel örneklerden biri Devrim otomobilidir. Zaten Erbakan'ın da sürece itirazı vardı. Cumhurbaşkanı Gürsel ilk yerli otomobil numunelerinin imali için Haziran ayında talimat vermiş ve bu işin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı törenlerine kadar bitirilmesini istemişti. Erbakan'a göre bu vazifenin üç-dört ayda bihakkın yerine getirilmesi mümkün değildi. Birkaç “maket” üretilebilirdi tabii; fakat asıl mesele olan seri üretime elverişli dört başı mamur bir yerli otomobilin yapılabilmesi için daha fazla zamana -ve bu vazifenin tevdi edildiği Devlet Demiryolları kadrolarının sahip olmadığı bir “otomobil ihtisasına”na- ihtiyaç vardı (Albayrak, 2008). Ayrıca 31 Ekim 1961 tarihli Yeni Sabah gazetesinde, Devrim adı verilen otomobilin seri olarak imalının mümkün olup olamayacağı hakkında Teknik Üniversite Motorlar kürsüsünden Erbakan'ın bilgisine müracaat edilmiş ve Erbakan şu demeci vermiştir: **“Eskişehir Cer Atölyesinin üç ay olağanüstü gayret sarfederek meydana getirdiği iki otomobil, iki özellik taşımaktadır. Birincisi, bizde otomobil**

yapılamaz diyenlere güzel bir cevaptır. İkincisi, bu işi yapacaklara cesaret vermiştir. Devamında “Zira otomobil süt sağma makinesi veya dikiş makinesi değil, can makinesidir. Emniyet ister. Bizim on aydır üzerinde çalıştığımız dava başkadır. Biz binanın maketini yaparak övünmek yerine aslınu meydana getirmek gayretinde idik. **Aslı dediğim şey seri imalattır**” (Albayrak, 2008). Özetle; Devrim otomobili Necmettin Erbakan tarafından değil, ancak onun sayesinde yapılmıştır. Erbakan’a kalsaydı daha iyi bir otomobil yapılacak ve bunun da seri üretimine geçilecekti.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Erbakan'ın tüm ilmi ve siyasi yaşamını dikkate aldığımızda ülkemizin gelişmesi için temel sorunlar ve çözüm araçları bağlamındaki paradigmaları ülkemizin gelişmesini istemeyen yerli ve uluslararası aktörler tarafından çıkarılan siyasi istikrarsızlıklara kurban edilmiştir. Onunla yol arkadaşlığı yapmış olan bürokratların hem yazılı hem de sözlü beyanatlarını dikkate aldığımızda Erbakan liderliğinde Türkiye'nin sanayileşmesi 5 yılda tamamlanırdı. Bu bağlamda bu çalışmadan çıkarılabilecek sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

- Yaradılış amacımız, yaşı ve işi ne olursa olsun, herkesin bütün bilgi, görgü ve teknolojik imkanlarıyla, iyilikleri özendirilmesi ve kötülükleri önlemesini gerekli kılmaktadır. Bir hadiste **"Allah güzeldir, güzelliği sever."** Her ne olursa olsun rekabet edilecek konu temelde iyilik ve güzelliğidir.
- Mevcut dünya koşullarında adaleti tesis etmek için sanayileşme zorunlu istikamettir. Bu bağlamda **"Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın..."** ayetinin gereği ve **"Düşmanın silahu ile silahlanın"** kelim-ı kibarı düstur edinilmelidir.
- Üçüncü sanayi devrimiyle başlayan ve dördüncü sanayi devrimiyle devam eden süreçte sanayi ve teknoloji yönelimi gittikçe **mekana bağlılık** kavramından uzaklaşmakta ve **softlaşan** bir niteliğe bürünmektedir. Bu üretim yönelimi iyi okunmalı ve gerekleri yapılmalıdır.
- Erbakan'ın sanayi tasavvuru ve icraatı şunu göstermektedir: İleri teknoloji meselesi, sadece inanma ve vitesi buna göre değiştirme meselesidir.
- Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, her alanda kalkınma hareketlerinin en baş unsuru insandır. İnsan unsuru ne kadar sağlamsa, ne kadar ahlak ve karakter sahibi ise kalkınmada o kadar güçlü olacaktır. Bundan dolayı ahlâk ve maneviyat esaslı kalkınma amaçlanmalıdır.
- Takip ederek rakiplerimizi geçemeyiz. Bunun için Erbakan'ın savaş gemisi ve füze örneğindeki yaklaşımı dikkate alınarak, yeni bir kalkınma paradigması geliştirmek gerekir.
- Sanayileşme hamlelerinde stratejik yanılığa düşmeyerek, yerli ve milli teknik otoritelere yatırım yapılmalı ve fırsat verilmelidir.
- Teknoloji ancak ilahi kültürün egemen olduğu bir uygarlığın elinde insana, hayvana ve tabiata düşman bir yapıya bürünmeyecektir.
- Müslümanlık iktisadî maddiyatın yanında mutlaka maneviyatı da beraber yürütmüştür. Bu Batının erişemeyeceği ulvî bir neticedir.
- Türkiye düşük teknolojili, ucuz ve katma değeri düşük ürünleri satarak, pahalı yüksek teknolojili ürünleri satın aldığı için büyük dış ticaret açığı vermektedir. Maalesef genel olarak Türkiye üretimini oluşturduğu katma değeri artırarak değil, ithalatı artırarak yükselten bir imalat sanayine sahiptir. Milletimiz yoluna katma değeri yüksek, bilgi teknolojileriyle desteklenmiş, ileri teknoloji ve otomasyon hamleleriyle devam etmelidir.
- Ülkemizde son 20 yıldır birbiri peşinden gelen hükümetler tarafından yapılan yatırımlar; temel sanayi, yüksek teknolojili, hafif ya da kalıcı istihdam sağlayan nitelikte değildir. Geçici istihdam sağlayan gösteriş yatırımlarıdır.
- Türkiye sanayisinin gelişmesi için dört alan çok önemlidir. Büyüdükçe, ihracat yaptıkça, teknolojik düzey yükseldikçe ve tasarım yapıldıkça kârlılık artacaktır. Yani öncelikle ölçeğin

büyük/tül/mesi, ardından ihracatın artırılması, teknolojik düzeyin yükseltilmesi ve tasarımın yapılması gerekmektedir.

- Üretirken de tüketirken de bal arıları gibi davranılmalıdır.
- Günümüzde teknolojiyi almak yeterli değildir. O teknolojinin şekillendirdiği yeni global koşulları kavrayıp, onu yerel dinamiklerle yoğurarak sağlıklı bir "**yerelleştirme/yerleştirme**" yoluna gidilmelidir.
- Müslümanlık aynı zamanda kâra ve kazanmaya büyük yer vermiştir. **Veren el, alan elden üstündür.** Bunun manası her Müslüman kazanmak için çalışmak ve başkalarına yardım etmekle görevlidir.
- Öncelikle materyalizm değil, maneviyatçılık esas alınmalıdır.
- İnsan olmak bir hak sebebi olduğu gibi, emek de bir sebeptir. Ben çalışmışım, sizin külfetinizi azaltmışım, nimetinizi çoğaltmışım. Bu bana hak doğurur, sizin de bu hakkıma saygı göstermeniz bir görev ve vecibedir.
- Kalkınmada herkese pay verilmesi amaçlanmalıdır.
- Yatırımlarda ve özelleştirmelerde temelde işçilik sistemini değil, ortaklık sistemini benimsenmelidir.
- Sanayileşme "**böyle olsa daha iyi olur**" diye telâkki edilebilecek bir mesele değildir. "**Ya olacak ya olacak**" ehemmiyetinde bir meseledir. Herkese barış ve saadeti getirecek adil bir dünyanın kurulabilmesi için **haklı olmak** yetmez, aynı zamanda **güçlü ve kuvvetli olmakta** şarttır.
- Sanayileşmeyi teşvik edici mevzuat düzenlemeleri etkin biçimde yapılmalıdır.
- Bir millet sanayileşmeye azmedecek olursa, 5 senede çok büyük hamleler yapar/yapabilir.
- Kalkınma, aynı birleşik kaplar gibi toptan olur ve kalkınmanın unsurları birbirleriyle etkileşir.
- Yatırımlarda; ekolojik, ekonomik, sosyal ve siyasi göstergeler birlikte dikkate alınmalıdır.
- Memleketin sanayileşmesinde takip edilecek yol, "**Kim bana proje getirirse onu destekleyeceğim.**" olmamalıdır. Aksi takdirde zenginlik ve sanayi hamleleri kalkınmaya muhtaç yerlerde gerektiği kadar kurulamamış olur.
- Devlet "**saadet nizamının**" sağlanmasında sadece bir araçtır. Bu bağlamda "**Hakim değil, hadim devlet**" anlayışı öncelenmelidir.
- Müstemleke tipi kalkınma değil, lider ülke kalkınma modeli benimsenmelidir.
- Topyekün kalkınmanın birinci prensibi kardeşliktir. Kalkınmada başarı, sosyal barışın bu temel koşuluna bağlıdır.
- Sanayileşmede; öncelikle sağlam bir fikri altyapı oluşturulmalı, kararlı olunmalı, sermayesi öz kaynaklardan çıkarılmalı, mümkün mertebe dış borçlanma yoluna kapalı olmalı ve iki alemi de mamur etmelidir.
- Tüm siyasi hayatı dikkate alındığında Erbakan, "**dünyada yürütülmekte olan sisteminin çarkına çomak sokmuş bir lider**"dir.

Ayrıca bu çalışma bağlamında yapılabilecek öneriler şu şekildedir:

- Türkiye ve MGH bağlamında 1960 ile 1985 yılları arasında ağırlıklı bir biçimde kullanılan ağır sanayi söylemi doğru ve yerinde bir söylemdir. Her ne kadar Erbakan "**Ağır sanayiye, aslında diğer sanayileri kuran sanayidir.**" olarak tanımlasa da bugün için bu kavram yerine; **esnek üretim, dağıtılmış imalat, fabrikasız üretim, Ar-Ge ve inovasyon** kavramlarının kullanılması daha kabule şayandır.
- Teknolojik bağımlılık birçok bağımlılık türlerini de beraberinde getirmektedir. Avrupa'nın teknolojisini alalım ahlakını almayalım yaklaşımı da artık belli düzeyde terkedilmesi gereken bir düşünce tarzıdır. Teknolojiyi transfer ettiğinizde, farkında olmadan onu üreten toplumun

değerlerini de transfer etmekteyiz. Çözüm ise “**milli ve güçlü**” bir yapının kurulması ve her açıdan donanımlı insanların yetiştirilmesidir.

- Erdem eksenli bir toplumun inşası için ilahi sınırlar gözetilmek koşuluyla her alanda sistemli çalışılması gerekmektedir. Değer ölçüsü her açıdan erdem olmalıdır.
- Bugün yurt içi ve yurt dışındaki tekellere karşı en iyi ilaç “**Birlikten güç doğar**” atasözümüzdür. “İmece” yada “elbirliği” yöntemi medeniyet yürüyüşümüzde olan güzel uygulamalardır. Tüm girişimlerde bu uygulamaların yolunu aramak gerekir.
- İslam dininin mümkün merteye sanayileşmeyle ilgili kırmızı çizgilerinin iyi anlaşılıp, uygulanması gerekir.
- Terörün önüne geçebilmek için teröre maruz kalan bölgelerde kalkınma öncelenmelidir. Bölgesel sanayileşme modelleri geliştirilerek yeni fabrikaların tesisi sağlanmalıdır.
- Tam anlamı ile kalkınmanın gerçekleşmesi için kırsal ve sanayi yatırımlarının devlet tarafından bizzat desteklenmesi ve takip edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ülke zenginliği 81 vilayete yayılmalıdır. Bu yapıldığında iller ve bölgeler arasındaki farklılık azalacaktır.
- Modern tarım teçhizatları ile tarım imkânları geliştirilerek özellikle tarımsal sanayinin güçlendirilmesi gerekmektedir.
- Son dönemlerde sanayi politikaları daha çok **verimlilik ve yenilik temelinde** bir büyüme ve sanayinin rekabet gücünü arttırmaya yönelik hükümet politikaları olarak anlaşılmalıdır. Bu politikaların bir parçası olan **teknoloji ve inovasyon** politikaları giderek önem ve ağırlık kazanmaktadır. Bu politikaların ıskalanmaması gerekir.
- Necmettin Erbakan hem sosyal, siyasal, kültürel, teknolojik, akademik yönleriyle hem de fikriyat, nezaket, dil, söylem ve üslup açısından keşfedilmeyi beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, A., (2015). *Dünyanın değişimi ve Erbakan devrimi* (9. Baskı), s.50-51.
- Albayrak, H. (2008). Erbakan ve İlk Yerli Otomobil, *Yeni Şafak Gazetesi*, 15 Ekim 2008
- Anonim, (2009). Düşmanınızın silahıyla silahlanın, sözü hadis midir? Hadis ise bunu günümüze göre nasıl anlamamız gerekir?, *Sorularla İslamiyet*, <https://sorularlailslamiyet.com>
- Arpacı, I. (2015). Kavramlarla Necmettin Erbakan'ın Siyasal Düşünce Yapısı, *Anadolu Gençlik Dergisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2, ss.19.
- Arpaca, I. (2016). Müzakerelerde, *Doğumunun 90. Yılında Necmettin Erbakan ve Milli Görüş Düşüncesi*.
- Atatürk, M.K. (1923, 17 Şubat). Türkiye İktisat Kongresini Açış Söylevi İzmir, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*.
- Bergen, L. (2016, 03 Şubat). Halkın tekniği - teknolojinin iktidarı, *Yeni Söz*, <http://www.yenisoz.com.tr>
- Chang, H.J. (2015). *Sanayileşmenin gizli tarihi* (6. Baskı), Çeviren: Emin Akçaoğlu, Ankara: Epos Yayınları.
- Çelikçi A. ve Levent, A. (2013, 6-8 Mayıs). İslamcılık ve Kalkınma: Türkiye'de 1990-2000 Yılları Arasında İslamcı Söylemde Kalkınma Vurgusu, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - II*, 388.

- Çetinkaya, T. (2015). “Büyük Miras”, *Anadolu Gençlik Dergisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2, 67-68.
- Demir, A. (2015, Ağustos). Yeni Bir Sanayileşme Okuması, *Anadolu Gençlik Dergisi*, 187, 64-69.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1992). Teknik, *Sosyal bilimler sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Diyanet İşleri Meali, (2017). Enfal 60. Ayet, <http://www.kuranmeali.com>.
- Emmioğlu, K. (2010). *Türkiye’de sanayileşmenin serüveni* (1. Baskı). İstanbul: Truva Yayınları.
- Erbakan, N. (1973). *Sanayi davamız ve Siyonist engelleri konferansı*. <http://www.necmettinerbakan.net>
- Erbakan, N. (1977). *Ağır sanayi*.
- Erbakan, N. (1991). Adil ekonomik düzen, <http://www.necmettinerbakan.net>.
- Erbakan, N. (1997). Başbakan Necmettin Erbakan’ın Kutlu Doğum Haftası Konuşması, <http://www.milligazete.com.tr>
- Erbakan, N. (2014). Erbakan Külliyesi-I - “Ağır Sanayi ve Anadolu - İktisat Nizamı”, *MGV Yayınları*, ISBN: 978-605-62363-5-8, s.91.
- Erbakan, N. (2014). Erbakan Külliyesi-I - “Milli Görüş, Dergah Yayınları – 1975”, *MGV Yayınları*, ISBN: 978-605-62363-5-8, s.98.
- Erbakan, N. (2014). Erbakan Külliyesi-I - “Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen”, *MGV Yayınları*, ISBN: 978-605-62363-5-8, s.240.
- Erbakan, N. (2014). Erbakan Külliyesi-II - “Türkiye’nin Meseleleri ve Çözümleri - 1991”, *MGV Yayınları*, ISBN: 978-605-62363-5-8, s.368.
- Erbakan, N. (2016). *Davam* (7. Baskı), Ankara: MGV Yayınları
- Ersin, İ. ve Yıldırım, C. (2016). Necmettin Erbakan’ın manevi kalkınma söyleminin İslam ekonomisi içerisindeki yeri ve sosyal sermaye ile asimetrik bilgi konularıyla ilişkisi, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2-2, 141-158.
- Esen, A. (2016). Değerlendirme Oturumundaki Konuşması, *Erbakan Sempozyumu*.
- Eser, H.B. (2013). Türk siyasal kültürü içinde dinin rolü üzerine bir açıklama çabası: Milli Görüş Hareketi ve Milli Nizam Partisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18-3, 201-224.
- Eser, U. (2014). Dünya Yeniden Sanayiye Dönerken Türkiye Dünya Sanayinin Neresinde, *İktisat ve Toplum*, 45.
- Esiroğlu, M. (2015, Şubat). Erbakan Hoca’nın kullandığı kavramlar ve zihinsel kodları, *Anadolu Gençlik Dergisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 2, 25-26.
- Fidan, A. (2003, Şubat). Tarım, sanayi ve bilgi toplumunda üretim ve tüketim ilişkilerinin işletme ve yönetimleri üzerindeki etkileri, *Mevzuat Dergisi*, 62.
- Günay, D. (2001, Mayıs). Mühendislik teknoloji ve tarih, *Mimar ve Mühendis*, 30, 1-14.
- Gürdoğan, E.N. (2016). *Teknolojinin ötesi* (5. Baskı), İstanbul: İz Yayıncılık
- Gürdoğan, E.N. ve Çelik, G. (2013, 01 Ocak). Bin lokma üret, bir lokma tüket, *Genç Doku* Röportaj, <http://www.gencdoku.com>

- Işık, F. (2015, 14 Mayıs). Bakan Işık'tan otomotiv test merkezi müjdesi, *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr>
- Işık, F. (2016, 02 Ekim). Bakan'dan 'yerli füze savunma sistemi' açıklaması, *Haber7*, <http://ekonomi.haber7.com>
- ESAM, Saadet Partisi ve Kent Araştırmaları Enstitüsü, (2017). *İç Göç Çalıştayı Sonuç Bildirgesi*.
- İyidoğan, S. (2012, Haziran). Türkiye'nin Yeni Sanayi Politikası Yönelimi: Entegre Sanayi Politikası Yaklaşımı Önerisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 45, 2, 29-52.
- Kantarıcı, M. (2016). *Çığır Açan Lider Erbakan*, ESAM-İstanbul Şubesi.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de din ve siyaset* (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 106.
- McKinsey Global Institute. (2012). Manufacturing the future: The next era of global growth and innovation, 1-170.
- Milli Gazete, (2011, 12 Mart). Erbakan ve Ağır Sanayi, <http://www.milligazete.com.tr>.
- Özel, M. (2002). Din, piyasa ve kapitalizm, *Piyasa*, 1, 23-28.
- Sanayi. (2016). *Türk Dil Kurumu (TDK)*, <http://www.tdk.gov.tr>
- Serter, F.B. (2007). *Türkiye'de dinsel politik yapı ve Avrupa birliği süreci*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tuğrul, T. (2016). Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri, *Doğumunun 90. Yılında Necmettin Erbakan ve Milli Görüş Düşüncesi*.
- TDK, (2016). Ağır sanayi, <http://tdk.gov.tr>.
- TDK, (2016). Sanayi, <http://tdk.gov.tr>.
- TDK, (2016). Tröst, <http://tdk.gov.tr>.
- Uslu, S. (2005, 25 Mayıs). Sanayi nedir? Sanayici kimdir?, *Zaman Gazetesi*, <http://www.zaman.com.tr>
- Ütük, K. (2015). Bilgi toplumu, <http://bilisim2023.org>
- Yıldırım, E. (1999). *İktidar mücadelesi ve din*. İstanbul 1999: Bilge Yayınları.
- Yıldırım, M., 2015. İslami hassasiyetin yoksullukla imtihanı: Osmanlı'nın son dönemlerinde devlet ve kadın işçiler, *İslam İktisadi ve Emek, İstanbul: İGİAD Yayınları-18*, 2016, 205-232.
- Yücel, T.F. (2015, Ağustos). *Cumhuriyet Türkiye'sinin sanayileşme öyküsü*. Ankara: TTGV – T/2015/08, 61.
- Yülek, E. (2013). “Türkiye'nin Sanayileşmesinde Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Yeri ve Vizyonu” konulu paneldeki konuşması, *Ajans5*, <http://arsiv.ajans5.com>
- Yülek, E. (2015). “Ömürdür Gelir Geçer – Yaşadıklarım, Gördüklerim, Duyduklarım”, *Cümle Yayınları*, Birinci Baskı, Aralık 2015.
- Yülek, E. (2016). “Sanayileşme ve Milli Görüş” konulu konuşması, *HAY-DER'in Cuma sohbetleri*.
- Yülek, E. (2016). Ağır Sanayi Nedir?, *Telefonla Görüşme*.
- Yülek, M. (2014, 09 Şubat). *Atatürk ve Erbakan: İki sanayileşme lideri*.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Demir, A. (2017). "Erbakan'ın Türkiye Sanayileşmesine Yönelik Paradigmaları / Paradigms of Erbakan Regarding Turkey's Industrialization", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Millî Görüş Özel Sayısı) Volume 12/8, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11643>, p. 85-108.